

Euharistijska pretvorba

Ćerdić, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:798749>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
FILOZOFSKO – TEOLOŠKI STUDIJ

ANA ČERDIĆ

EUHARISTIJSKA PRETVORBA
KATOLIČKO I PRAVOSLAVNO TUMAČENJE

DIPLOMSKI RAD

iz dogmatskog bogoslovlja

prof. dr. sc. Ante Mateljan

Split, 2020.

UVOD

Vrhunac očitovanja Božje ljubavi je pashalno otajstvo Isusove muke, smrti i uskrsnuća. Ustanovljenjem euharistije na Posljednjoj večeri Isus ostaje sa svojim trajno prisutan poslije svoje smrti. U riječima i gesti ustanove euharistije Isus anticipira svoju smrt i uskrsnuće te ostavlja samoga sebe pod prilikama kruha i vina, s nalogom da taj čin zajednica vrši u njegov spomen. Euharistija tako postaje središte okupljanja ne samo prvih učenika, nego i svih koji će na njihovu riječ u njega vjerovati. Crkva stoga od samih svojih početaka tvrdi kako ne može postojati bez euharistije, to jest bez Kristove prisutnosti, jednako kao što nema autentičnog euharistijskoga slavlja bez i mimo Crkve. Odnos između Crkve i euharistije je recipročan, na milosni i sakramentalni način. Crkva je, koliko god izgledala samo povijesna i ljudska stvarnost, utemeljena i vođena snagom Duha Svetoga, koji u njoj uprisutnjuje Krista. A bez Krista Crkva ne bi bila ono što jest: sakrament spasenja. Zbog toga je euharistija srce i duša Crkve. Drugim riječima, euharistija u Crkvi i Crkva u euharistiji uprisutnjuje Kristovo povijesno djelo otkupljenja, posadašnjuje ga i čini ga dostupnim u našem vremenu i prostoru. Euharistijsko zajedništvo označava jedinstvo Crkve kao Tijela Kristova. Ono je nagovještaj eshatološke gozbe a euharistijski bogoštovni čin je spomen slavlje samoga Krista, njegovog pashalnog otajstva muke, smrti i uskrsnuća. Euharistijski spomen, kao bogoštovni čin izraz je štovanja Oca u skrušenosti, milosrđu, vjeri i poslušnosti, a kao sakramentalna žrtva ujedno je istinsko Kristovo sebedarje Ocu i onima koji mu vjeruju te su pridruženi njegovu djelu spasenja.

U središtu teološkog razmišljanja o euharistiji nalazi se otajstvo Kristove prisutnosti. Naime, Isusove riječi na Posljednjoj večeri: “Ovo je tijelo moje koje se za vas predaje” i “Ova čaša novi je Savez u mojoj krvi koja se za vas proljeva”, sa naputkom “Ovo činite meni na spomen” (usp. Lk 22,19-20, par.) Crkva je od početka razumijevala u smislu osobne Kristove prisutnosti (usp. 1 Kor 11, 17-32) pod posvećenim prilikama kruha i vina. Kroz povijest liturgije Crkve i teoloških razmišljanja razvilo se je više tumačenja načina Kristove prisutnosti u euharistijskim prilikama, koji su bili odgovor na neke teološke izazove i krivovjerja, a bili su i do danas jesu uvjetovani također i različitim teološkim tumačenjima otajstva spasenja, odnosno njegova

posadašnjenja u liturgijskom euharistijskom slavlju preko prisutnosti trpećega, odnosno proslavljenoga Gospodina.

Želja mi je ovim diplomskim radom dublje zaći u dva načina razumijevanja i tumačenja pretvorbe euharistijskog kruha i vina u Tijelo i Krv Kristovu, od kojih se jedan razvio u Zapadnoj (Katoličkoj) Crkvi, posebno u doba razvoja skolastičke teologije te bio definiran na Tridentskom saboru u *Dekretu o euharistiji*, a poznat je pod pojmom *transsupstancijacija* (pretvorba biti). Drugi pogled na pretvorbu teološki je oblikovan posebno u vrijeme ikonoklastičkih borbi u Bizantu, te je duboko ucijepljen u trojstvenu teologiju, a poznat je pod nazivom *metabole* (promjena). Nadam se da će ovaj rad također pomoći boljem shvaćanju euharistijskog "realizma" i "euharistijskog simbolizma", kao i snažnijem duhovnom proživljavanju otajstva zajedništva s Kristom Spasiteljem u slavlju euharistije, kojega slavi zajednica Crkve, a što je u konačnici i cilj ekumenskoga nastojanja: zajedništvo u euharistiji kao vrhunac ostvarenja Kristove želje: "Da svi budu jedno" (Iv 17,22).

1. KRISTOVA PRISUTNOST U EUHARISTIJI

Da bismo se mogli usredotočiti na temu ovoga rada, a to je tumačenje euharistijske pretvorbe, nužno je na početku ukratko izložiti teološku temu Kristove prisutnosti u euharistiji u smislu utemeljenja u tekstovima Novoga zavjeta, a koji se koncentriraju u događaju Posljednje večere (usp. Mk 14, 12-31 par.), kada Isus uzima u ruke kruh i vino kao znakove Novoga saveza. To je ispunjenje Božjih obećanja u novoj žrtvi Saveza između Boga i ljudi, žrtvi pomirnici koja donosi otkupljenje. Joseph Ratzinger objašnjava da kad Isus kaže „Ovo je moje tijelo, ovo je moja krv“, on samoga sebe označava kao konačnu žrtvu u kojoj su ispunjene sve žrtve Staroga zavjeta. U njemu je prihvaćeno ono što se prije uvijek htjelo, a nikada nije moglo postići: jedinstvo s Bogom. Bog ne želi žrtvovanje životinja ni čovjeka jer ih je stvorio za život, on želi ljubav koja preobražava čovjeka, koja ga čini sposobnim prihvatiti Boga, kojom se prepušta Bogu. Sada sve žrtve čitave ljudske povijesti postaju kao početni čini koji su sada do kraja ispunjeni. Ono što se htjelo postići žrtvom – dar Bogu, jedinstvo s Bogom – događa se sada u Isusu Kristu, u njemu koji Bogu ne daje nešto nego samoga sebe, a po sebi i sve nas.¹

Isus na Posljednjoj večeri također slavi i oproštajnu gozbu sa svojim učenicima. Ona je dovršetak onih gozbi kojima je za svoga javnoga djelovanja upućivao na narav Kraljevstva Božjega i na radost zajedništva ljudi s Bogom, ali je ona i predoznačenje konačne, eshatološke gozbe.² Naime, proročke knjige SZ mesijansku gozbu povezuju s perspektivom Novoga saveza (usp. Iz 55, 1-3), kojoj odgovara eshatološka, odnosno univerzalna gozba (Iz 25, 6-10). Mudrosne knjige malo pomiču perspektivu prema gozbi za stolom Mudrosti (Izr 9, 1-6), na kojoj je sam Bog izvor života i blagoslova, a koja je počelo obnove čovjeka i Saveza. Lako je uočiti povezanost Isusovih riječi sa riječima pjesama o Sluzi Jahvinom iz Knjige proroka Izaije (usp. Iz 53). On trpi za mnoge i time pokazuje da se u njemu ostvarilo očekivanje mesijanskoga vremena i konačnog dolaska

¹ Usp. J. RATZINGER, *Bog je s nama. Euharistija: središte života*, Verbum, Split, 2004., str. 27-28

² Usp. C. TOMIĆ, *Tajna vjere*, Provincijalat franjevac konventualaca, Zagreb, 1981., str. 33-38.

spasenja.³ Tome treba pridodati i tekst proroka Jeremije (Jr 31,31) o novome Savezu koji više neće biti navezan na tjelesno podrijetlo od Abrahama, ni na zakon, nego će nastati iz dara Božje ljubavi, koja se u Isusu očitovala, a on svoje učenike na Posljednoj večeri čini dionicima toga dara.

1.1. Ustanova euharistije

Na početku navedimo riječi pape Benedikta XVI.: „Za ustanovljenje euharistije nije dovoljna samo Posljednja večera. Jer riječi što ih Isus na njoj izgovara anticipacija su njegove smrti, preobrazba smrti u događaj ljubavi, preobrazba besmisla u smisao koji se za nas otvara. Ali to onda također znači da ove riječi zadobivaju svoju težinu i svoje stvarateljsko obilježje onkraj granice vremena ne samo time što ne ostaju puke riječi nego bivaju potvrđene njegovom stvarnom smrću. I opet bi ova smrt ostala prazna (...) poništila bi i riječi da nije došlo uskrsnuće u kojem je postalo vidljivo da su ove riječi izrečene s božanskom punomoću; da je njegova ljubav uistinu toliko snažna da seže dalje od smrti. Tako ovo troje ide zajedno: riječ, smrt i uskrsnuće. I ovu trojednost riječi, smrti i uskrsnuća, u kojoj naslućujemo nešto od tajne Trojstvenog Boga, kršćanska predaja naziva 'pashalni misterij', uskrsno otajstvo. Samo je ovo troje zajedno čini cjelinu, samo je ovo troje zajedno istinska stvarnost, i ovo je uskrsno otajstvo izvorište iz kojega izlazi euharistija“.⁴

S jedne strane činjenica je da će apostolska Crkva svjedočiti Kristovo otajstvo u svjetlu njegova uskrsnuća, te u tom istom svjetlu slaviti euharistiju. U tom kontekstu treba razumjeti i tekstove Novoga zavjeta koji se odnose na događaj Posljednje večere te samu ustanovu euharistije.⁵ S druge strane treba imati na umu da je Isusom svoju službu započeo i obavljao u ozračju židovskog bogoštovnog sustava. U svome djelovanju Isus nije ustao protiv tadašnjega načina bogoštovlja svoga naroda u hramu i sinagogi. Svoju je molitvu obavljao u uobičajeno vrijeme židovske molitve.⁶ Učenike uči moliti dajući im kao primjer molitvu Očenaš (Mt 6, 9-13). Ona podučava učenike

³ Usp. "Gozba" u: X. LEON-DUFOUR, *Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993, st. 272-273.

⁴ BENEDIKT XVI., *Bog je s nama. Euharistija središte života*, Verbum, Split, 2005., 39-40.

⁵ Usp. IVAN PAVAO II., *Ecclesia de Eucharistia*, Verbum, Split, 2003., br. 21-22.

⁶ Usp. V. ZAGORAC, *Kristova svećenička služba*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1997., str. 205-206.

da je istinsko bogoslužje u proslavljanju Boga i povjerenju u Njega, ali i u ispravnom odnosu prema bližnjima. Njima valja opraštati jer će jedino na taj način i nama biti oprošteno. Opraštanje, odnosno izmirenje s bližnjima, pretpostavka je prinošenja žrtvenog dara (Mt 5, 24).

Kod ustanove euharistiju, Isus se kod blagoslova kruha i vina koristi uobičajenom židovskom pashalnom molitvom. Pasha je simbolizirala oslobođenje, no u Kristu ona poprima istinsko ispunjenje. "Isus je sve stvarnosti Starog zavjeta gledao kao nešto provizorno, privremeno, kao navještaj i pripravu koja nalazi svoje ispunjenje, ostvarenje u njegovoj osobi. Zato on sebe poistovjećuje s hramom (Iv 2, 14-29) i sa šabatom, blagdanom i osobito poistovjećuje svoju smrt i uskrsnuće s Pashom. Jer 'ne mislite da sam došao ukinuti Zakon i Proroke. Nisam došao ukinuti, nego ispuniti' (Mt 5, 17). Sve je dakle u Starom zavjetu, pa i stvarnost kulta, slika koja svoje ispunjenje nalazi u Kristu."⁷ Novozavjetni izvještaji o Posljednjoj večeri govore kao o Pashalnoj večeri, što se vidi iz posvjedočenih dijelova pashalne gozbe (*seder*), a to su: blagoslovna molitva (*kiduš*), lomljenje kruha sa spomenom spasenja, zahvalna molitva (*berakah*) i hvalbeni psalmi.⁸ Novost je u tome da je Isus obredne čine pashalne večere primijenio na samoga sebe, tako da svoje tijelo izjednačava sa kruhom a čašu vina sa svojom krvlju, odnosno sa svojim žrtvenim predanjem, koje označava pomirenje i novi život s Bogom.

U Novom zavjetu sačuvana su nam i predana četiri teksta ("dokumenta") o ustanovi euharistije. Svi imaju svje vlastitosti, ali i zajedničke karakteristike, a to su: posvjedočenje ustanove euharistije u okviru pashalne gozbe; dvostruki obred s kruhom i vinom; povezanost riječi ustanove sa Isusovom smrću koja je nadoknada za grijeh; upućenost prema eshatološkom ostvarenju Kraljevstva Božjega. Značajke Pavlova (1Kor 11, 23-25) i Lukina izvještaja (Lk 22, 14-22) su što je naglasak stavljen na temu saveza, odnosno Novoga Saveza, koji se ostvaruje žrtvom Sluge Jahvina. Tako se začimje i Novi narod Božji, Crkva, kojoj se žrtvovani Krist predaje u euharistijskom daru kruha i vina. Valja istaknuti kako Pavao i Luka donose naglašenu Isusovu zapovijed: Ovo činite meni na spomen! Time podcrtava dužnost zajednice Crkve da slavi

⁷ V. ZAGORAC, *Kristova svećenička služba*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1997., str. 206-207.

⁸ Usp. A. REBIĆ, *Biblijski i crkveno-povijesni vidovi euharistije i križa*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., str. 39-41.

euharistiju po Kristovu nalogu. Izvještaji o ustanovi euharistije kod Marka (Mk 14, 22-26) i Mateja (Mt 26,26-30) uklopljeni su u cjeloviti opis Posljednje večere, s detaljima o njezinoj pripravi i tijeku slavlja. U oba teksta se uočava paralelizam riječi izgovorenih nad kruhom i vinom, a naglašen je žrtveni karakter Isusove smrti. On je, naime, pashalni jaganjac, žrtva saveza čijom se krvlju škrope pragovi vjernika, ali i žrtva pomirnica, koja donosi otkupljenje narodu od grijeha njegovih. Ovi izvještaji o ustanovi euharistije imaju takozvani eshatološki produžetak.⁹

Kad Isus učenicima kaže da je čaša koju im pruža “krv saveza” (Mt 26,28), treba se podsjetiti da je Posljednja večera bila pashalna gozba, kojom su Židovi slavili oslobođenje iz egipatskog sužanjstva, te se sjećali sinajskog Saveza. Izrael je živio od saveza s Bogom. Izričaj “krv saveza” iz Izl 24,8 stoga jasno povezujemo s izričajem iz Mt 26,28, u čemu se vidi kako je Isus ispunio i tako priveo kraju cijeli Stari Zavjet. Uz to, Isus govori o svojoj krvi “prolivenoj za mnoge”. Radi se o njegovoj muc i smrti, u kojoj proljeva svoju krv za cijeli ljudski rod, za “otpuštanje grijeha” (Mt 26,28). To otajstvo otkupljenja, jednom dogođeno na križu, nastavlja se sve do svršetka vremena.

Evandelist Ivan jedini ne donosi riječi ustanove euharistije od svih evanđelista ali to je po svoj prilici stoga što se on obraća zajednici koja već prakticira slavljenje euharistije i ne treba ponavljati tekst ustanove. Ivanovo je evanđelje prožeto aluzijama na euharistiju, na poseban način u velikom govoru u sinagogi u Kafarnaumu, nakon umnažanja kruha kojim je nahranio pet tisuća ljudi. U tom govoru o kruhu života (Iv 6) nalaze se korijeni “euharistijskog realizma”, budući da se Isus poistovjećuje sa kruhom i govori o stvarnom blagovanju (“jesti tijelo i piti krv”) kao uvjetu i zalogu vječnoga života. I kod Ivana uočavamo žrtveno značenje euharistijskog otajstva, kao i eshatološku komponentu, što je moguće razumjeti tek po prosvjetljenju darom Duha Svetoga.

1.2. Euharistija u apostolskoj Crkvi

⁹ Usp. F. COURTH, *Sakramenti*, UPT, Đakovo, 1997., str. 234-237; B. TESTA, *Sakramenti Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., str. 125-131; A. REBIĆ, *Biblijski i crkveno povijesni vidovi euharistije i križa*, str. 42-46.

Vidjeli smo da su bogoštovna slavlja Staroga zavjeta povezana s gozdom. Blagdansko blagovanje je slika blagovanja u hramu, pred Gospodinom, što upućuje na eshatološku stvarnost. Kršćansko zajedništvo u vjeri u Isusa Krista kao Spasitelja i Gospodina od početka je označeno navještajem Riječi (čitanjem Pisma) te prinosom kruha i vina na "Kristov spomen". Kako se slavila euharistija u apostolskoj Crkvi možemo naslutiti iz Djela apostolskih.

Jeruzalemska zajednica, prema Dj 2,41, brojila je sve do 3000 duša. Sv. Luka piše: "Bijahu postojani u nauku apostolskom, u zajedništvu, u lomljenju kruha i molitvama. Strahopoštovanje obuzimaše svaku dušu: apostoli su činili mnoga čudesa i znamenja. Svi koji prigriše vjeru bijahu združeni i sve im bijaše zajedničko. Sva bi imanja i dobra prodali i porazdijelili svima kako bi tko trebao. Svaki bi dan jednodušno i postojano hrlili u Hram, u kućama bi lomili kruh te u radosti i prostodušnosti srca zajednički uzimali hranu hvaleći Boga i uživajući naklonost svega naroda. Gospodin je pak danomice zajednici pridruživao spasenike" (Dj 2,42-47). Ovo "lomljenje kruha" u radosti i prostodušnosti, izraz zajedništva i vjere, očito se obavljalo u prvi dan u tjednu, na spomen Kristova uskrsnuća.¹⁰ To potvrđuje i opis euharistijskog slavlja u Troadi (Dj 20, 7-12), na kojemu Pavao, nakon navještaja Riječi, "lomi kruh" u zajednici. I na drugim mjestima u Djelima apostolskim naslućuje se također i slavljenje euharistije, kao što je 6,2 (ustanova đakona), 13,3 (molitva i polaganje ruku na Barnabu i Pavla), 16,34 (krštenje tamničarove obitelji u Filipima, nakon Lidijina obraćenja), te 27,35 (Pavao u oluji na moru "lomi kruh" na lađi sa 276 duša, prije brodoloma).¹¹

Posebno je značajno svjedočanstvo iz 1Kor 11, 17-34, gdje se Pavao osvrće na euharistijsko slavlje u Korintskoj zajednici, koje se vjerojatno odvijalo u zasebnoj kući gdje su se također okupljali na zajedničke gozbe.¹² Dok prekorava nered koji su se događali, Pavao donosi autoritativni navještaj o samoj ustanovi euharistije: "Doista, ja od Gospodina primih što vama predadoh: Gospodin Isus, one noći kad bijaše predan, uze kruh, zahvalivši razlomi i reče: Ovo je tijelo moje - za vas! Ovo činite meni na spomen. Tako i čašu po večeri govoreći: Ova čaša novi je Savez u mojoj krvi. Ovo činite

¹⁰ Usp. C. TOMIĆ, *Tajna vjere.*, str. 124-130.

¹¹ Usp. "Euharistija" u: X. LEON-DUFOUR, *Rječnik biblijske teologije.*, st. 241-244.

¹² Prema: A. REBIĆ., *Biblijski i crkveno povijesni vidovi euharistije i križa.*, str. 49-51.

kad god pijete meni na spomen. Doista, kad god jedete ovaj kruh i pijete čašu, smrt Gospodnju navješćujete dok on ne dođe. Stoga tko god jede kruh ili pije čašu Gospodnju nedostojno, bit će krivac tijela i krvi Gospodnje. Neka se dakle svatko ispita pa tada od kruha jede i iz čaše pije. Jer tko jede i pije, sud sebi jede i pije ako ne razlikuje Tijela” (1 Kor 11, 23-29). Crkvena zajednica, dakle, živi od “Večere Gospodnje”, kroz koju ostvaruje svoju najdublju povezanost s Kristom. Euharistija je jedinstvo s Isusom Kristom i jedinstvo s Crkvom koje je njegovo Tijelo.¹³ Ona uprisutnjuje naviještanje do ponovnog Kristovog dolaska. Također je i eshatološka gozba u kojoj je već prisutno ono što u konačnici iščekujemo.

Lako je uočiti da je u 1 Kor 11 središnja tema stvarna Kristova prisutnost u euharistijskim prilikama, koja vodi do preobrazbe grešnog i slabog čovjeka u istinsko vjernika, a pojedine vjernike povezuje u Božji narod, u Crkvu Kristovu. U euharistiji taj dar je način na koji se uspostavlja osobito zajedništvo Krista i vjernika. U tom daru s jedne strane vjernik prinosi sebe Bogu na dar, a s druge strane je to Božji dar samoga sebe nama. Tako darivanje može prijeći u prožimanje gdje vjernik postaje jedno s Gospodinom. O tome Ivan Pavao II. kaže: “Crkva je od Krista svoga Gospodina primila Euharistiju ne kao jedan dar, makar dragocjen među tolikim drugima, nego kao *najizvrsniji dar*, jer je dar njega sama, njegove osobe u njegovu svetom čovještvu, kao i njegova djela spasenja. Ona ne ostaje ograničena aua povijesti budući da 'sve ono što Krist jest, sve ono što je učinio i pretrpio za sve ljude, ima udjela u božanskoj vječnosti te obuhvaća sva vremena'.”¹⁴

1.3. Isusova nakana

Svjedočanstva Novoga zavjeta i praksa apostolske Crkve pomažu nam razumjeti Isusovu nakanu s gestama i riječima na Posljednjoj večeri, što je dovelo do oblikovanja

¹³ O tome više u: W. KASPER, *Sakrament jedinstva. Euharistija i Crkva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2005., str. 65-68.

¹⁴ IVAN PAVAO II., *Ecclesia de Eucharistia*, Verbum, Split, 2003, br. 11.

središnjega kršćanskog bogoštovnog čina, do slavljenja euharistije kao temeljnog spomen-slavlja Isusove muke, smrti i uskrsnuća.

No zašto Isus uzima baš kruh i vino kao središnji znak “nove gozbe”, te ih poistovjećuje sa samim sobom i svojim darom života, žrtvom koja će uslijediti na žrtveniku križa. Kruh i vino su osnovna dobra, potrebna za život, ali su i puni eshatološkoga simbolizma, jer su povezani uz obećanu Božju budućnost. Oni su znak blagoslova (Post 14,18) i znakovi mesijanske gozbe (usp. Iz 55,2; Izr 9,5). To su darovi koji se donose pred Gospodina u šator Saveza (Izl 25,30; Lev 24, 5-9; 1 Sam 21, 4-6). Kruh je Božji dar, plod zemlje i ljudskoga rada. Lomljenje kruha je “naravni sakrament” zajedništva, pa tako može biti i znak eshatološke gozbe. Zato je razumljivo da je apostolska Crkva nazvala euharistiju upravo “lomljenje kruha”.¹⁵

Uz kruh Isus uzima i čašu vina, koja se u pashalnoj gozbi uzima četiri puta. Sam pojam kaleža (“ispiti kalež”) povezan je s Isusovim spasenjskim poslanjem, te tako ovom slikom Isus proriče svoju muku (usp. Mt 20, 22-23; Mk 10, 38-39), koja će imati otkupiteljski značaj, jer se njegova krv prolijeva “za oprostjenje grijeha”. Budući da se obred kaleža u pashalnoj gozbi povezuje s blagoslovom i zahvaljivanjem (*euharistein*), čini se da je izraz euharistija, koji će kasnije označiti cjelovito slavlje, u početku bio povezan uz sam blagoslov kaleža (1Kor 10,16).

Isusovu nakanu u ustanovljenju euharistije možemo razumjeti pomnije promotrivši četiri tvrdnje koje nam donose tekstovi ustanove.¹⁶

- “Ovo je moje tijelo” - veli Isus nakon što je blagoslovio kruh. No što to znači? U starozavjetnoj antropologiji tijelo označava cijelu osobu, ponajprije u relacijama ovoga svijeta. Dati svoje tijelo znači darovati svoj život, na primjer za svoje bližnje, žrtvovati se za njih.

- “Ovo je moja krv” - upućuje na duhovnu stranu života jer se, prema shvaćanju Izraela, u krvi nalazi čovjekova duša. S te strane dati svoju krv znači dati dušu, svoj vlastiti identitet. Iz toga proizlazi da su Isusove riječi nad kruhom i kaležom zapravo sinonimi, koji se odnose na istu stvarnost njegova dara, ali s vlastitim naglaskom i

¹⁵ Usp. “Kruh” i “Vino” u: X. LEON-DUFOUR, *Rječnik biblijske teologije*, st. 461-465; 1414-1417.

¹⁶ Prema: C. TOMIĆ, *Tajna vjere.*, str. 74-82; F. COURTH, *Sakramenti*, str. 240-247.

vidom. Očito je da su to Isusovi učenici jasno razumjeli, kao i simboličko značenje odvojenosti kruha i vina - kao simbola žrtve i smrti.

- “Novi savez” i “oproštenje grijeha” - U kontekstu pashalne gozbe i žrtve saveza, te žrtve pomirenja koja se prinosi za oprostjenje grijeha naroda na Dan pomirenja, Isus ovom svojom gestom i riječima utemeljuje Novi savez u novoj žrtvi koja je prinos Ocu za pomirenje grešnika. To je ono što će se stvarno dogoditi u žrtvi križa, a na Posljednjoj večeri je Isus predoznačuje u simbolizmu lomljenja kruha i kaležu vina.

- “Ovo činite meni na spomen”; “Uzmite, jedite; uzmite, pijte!” - jest Isusova zapovijed. Autentičnost te zapovijedi jasno potvrđuje najstariji dokument o ustanovi euharistije (1 Kor 11) u kojemu je očita izvorna apostolska predaja. Izraz “činiti” odnosi se na radnju, pa je jasno da Isusov spomen nije tek misaoni, nego i obredni. To “činiti” se odnosi na sve radnje: blagoslov, zahvalu, uzimanje i blagovanje. Sam “spomen” (anamnesis) je objektivno spomen-slavlje (zikkaron). Objekt spomena je Krist, odnosno njegovo spasenjsko djelo, kako kaže sv. Pavao u svojem autoritativnom tumačenju: “Svaki put kad jedete kruh i pijete ovaj kalež smrt Gospodnju navješćujete, dok on ne dođe!” (1Kor 11,26).

Euharistijski spomen u kršćanskoj zajednici je “otajstvo vjere”: spomen njegove muke, smrti, uskrsnuća i proslave, a sve u očekivanju paruzije, njegova ponovnog dolaska u slavi. U tome je četverostruko značenje: Isusove osobne ljubavi, njegove zamjeničke smrti (za mnoge), opraštanja grijeha, te dioništva u novom (eshatološkom) savezu. Ili, kako zaključuje F. Courth: “U predvečerje svoje muke Isus poistovjećuje kruh i vino sa samim sobom i svojom ljubavlju spremnom na smrt. Po tim darovima daje učenicima udio u svom životu izručenom smrti, da im ostavi životno zajedništvo koje nadilazi njegove zemaljske dane. Ovaj novi Savez jamči povezanost koja ima dovršenje u Očevu kraljevstvu.”¹⁷

U Ivanovu evanđelju Isus veli: “Ako ne jedete tijela Sina Čovječjeg i ne pijete krvi njegove, nemate života u sebi” (Iv 6,53). Istinski život u zajedništvu Boga i čovjeka dostupan je u sakramentu tijela Uskrsloga, odnosno euharistiji. Isus povezuje dar vlastita života u vazmenom otajstvu s darom Duha koji će biti podijeljen njegovim učenicima

¹⁷ F. COURTH, *Sakramenti*, str. 246.

(usp. Iv 16,7). Duh Sveti bio je najprije poslan kao dar Sinu a zatim poslije odlaska Krista, Duh će doći dovršiti djelo Sinovo. Darom Duha počinje vrijeme Crkve, u kojem se Krist uprisutnjuje po liturgiji Crkve, u otajstvu euharistije, dok opet ne dođe (1Kor 11,26). Tako Krist živi i djeluje u Crkvi i s njom na nov način. On djeluje po sakramentima: to predaja zajednička Zapadu i Istoku naziva 'sakramentalnom ekonomijom'.¹⁸ Papa Benedikt XVI. dodaje: “Na taj se način iz otajstva euharistije rađa služba ljubavi prema bližnjemu koja se sastoji upravo u činjenici da ljubim, u Bogu i s Bogom, i osobu koja mi se ne sviđa ili koju uopće ne poznajem. To se može ostvariti samo na temelju dubokog susreta s Bogom, susreta koji se pretvorio u zajedništvo volje te zahvatio čak i osjećaje. Tada naučim promatrati drugu osobu ne više samo svojim očima i svojim osjećajima, već iz perspektive Isusa Krista.”¹⁹

Kao sakrament euharistija u sebi sadrži tri temeljna vida: Ona je sakrament – žrtva (posveta-pretvorba), zatim sakrament – jedinstvo (pričest) i istodobno sakrament – prisutnost (Presveti oltarski sakrament). Temeljni vid euharistijske tajne jest njezin žrtveni karakter.²⁰ Glavni svećenik je sam Isus Krist, a nekrvnu žrtvu prinose svi vjernici zajedno s njim, a on u ime njih, odnosno u ime cijele Crkve. Da bi Crkva mogla rasti i djelovati, te ostati ono što jest, Kristovo mistično Tijelo, euharistija koja je sakrament ljubavi i jedinstva, neprestano ju prožima svojom prisutnošću.

Isus je obećao svojim učenicima da će ostati s njima i nakon uzašašća. To se može potvrditi u četiri tvrdnje: “Nebo će i zemlja proći, ali riječi moje ne, neće proći” (Mt 24,35); “Gdje su dvojica ili trojica sabrana u moje ime, tu sam i ja među njima” (Mt 18,20); “Ovo je tijelo moje koje se za vas predaje. Ovo činite meni na spomen” (Lk 22,20); “Što god učiniste jednom od ove moje najmanje braće, meni učiniste” (Mt 25,40). Stoga se vrhunac zajedništva ne dovršava u samom euharistijskom slavlju nego se pretvara u poslanje ljubavi prema najmanjima i najpotrebnijima. Uz poticaj Kristove riječi, za potpun kršćanski život potrebno je i zajedništvo s njim u sakramentu. Zato je Krist htio da ga primamo materijalno u svoje tijelo i omogućio nam način da to

¹⁸ Usp. *Katekizam katoličke crkve*, Zagreb, 1994., br. 1076

¹⁹ BENEDIKT XVI., *Deus caritas est - Bog je ljubav*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007., str. 232.

²⁰ Usp. IVAN PAVAO II., *Ecclesia de Eucharistia.*, br. 14.

postignemo blagovanjem euharistijskih darova kruha i vina koji snagom Duha Svetoga postaju upravo On, “kruh za život svijeta”.²¹

Katekizam Katoličke Crkve tako ističe: “Euharistija obvezuje u prilog siromašnih. Da bismo istinski primili Tijelo i Krv Krista, predanog za nas, moramo u ssiromasima, našoj braći prepoznavati Krista” - pa citira sv. Ivana Zlatoustog - “Krv si Gospodinovu pio a na poznaješ brata svoga. Tim što ne smatraš dostojnim podijeliti svoju hranu s onim koji je smatran dostojnim biti dionik ovoga stola, obeščašćuješ ovaj isti stol. Bog te je oslobodio od svih tvojih grijeha i pozvao te na ovu gozbu. A ti, čak ni tada, nisi postao milosrdniji”.²²

²¹ Usp. I. BODROŽIĆ, *Euharistija. Od povijesti do vječnosti*. Glas Koncila, Zagreb, 2002., str. 210-212.

²² *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1397.

2. EUHARISTIJSKA PRETVORBA U NAUKU KATOLIČKE CRKVE

Pretvorba ili transupstancijacija je način tumačenja istine vjere da se kruh i vino u euharistiji pretvaraju u istinsku krv i istinsko tijelo Kristovo. Nauk o euharistijskoj pretvorbi razvijao se kroz povijest Crkve, a terminologija se usklađivala sa suvremenim načinom teološkoga promišljanja o otajstvu euharistije. Srž nauka je da se pretvorba događa ne u vanjskom izgledu tvari nego u unutarnjoj biti. *Katekizam Katoličke Crkve* potvrđuje ono što je definirano u *Dekretu o sakramentu euharistije* Tridentskoga sabora: “Tridentski sabor katoličku vjeru sažimlje slijedećom izjavom: 'A budući da je Krist, Otkupitelj naš, o onom što je pružao pod prilikom kruha rekao da je zaista njegovo Tijelo, zato je uvijek u Crkvi Božjoj bilo uvjerenje, i to ovaj sveti Sabor sada ponovno izjavljuje: po posvećenju kruha i vina zbiva se pretvorba sve suštine (supstancije) kruha u suštinu Tijela Krista, našega Gospodina, i čitave suštine vina u suštinu njegove Krvi. Tu je pretvorbu prikladno i u pravom smislu katolička Crkva nazvala transupstancijacijom'.”²³

Naime, u euharistijskoj molitvi, kada svećenik blagoslovi kruh i vino te nad njih zazove Duha Svetoga izgovarajući Isusove riječi, ta se tvar kruha i vina pretvara u pravo tijelo i krv Kristovu, premda ne mijenja izvanjski izgled, miris i okus, te ostala svojstva hrane. Vjera u pretvorbu kruha i vina u tijelo i krv Kristovu temelji se na svjedočanstvu Novoga zavjeta, posebno Isusovih riječi na Posljednjoj večeri. Tome svakako treba pridodati i Ivanovo evanđelje, posebno 6 poglavlje gdje nalazimo Isusov govor o kruhu života.²⁴ Njegove riječi nas jasno upućuju na njegovu “stvarnu prisutnosti“ u kruhu i vinu: “Isus im odvrati: zaista, zaista, kažem vam, ako ne jedete tijela Sina Čovječjega i ne pijete krvi njegove, nećete imati života u sebi” (Iv 6,53). Njegovo tijelo i krv su zalog vječnoga života: “Tko blaguje tijelo moje i pije krv moju ima život vječni; i ja ću ga uskrisiti u posljednji dan. Tijelo je moje tijelo istinsko, krv je moja piće istinsko. Tko jede tijelo moje i pije krv moju u meni ostaje i ja u njemu” (Iv 6, 54-56). Iz ovoga teksta, kao i iz tekstova ustanove euharistije, zaključujemo da je Isus koristio pojmove poput jedenja i pijenja, kako bi protumačio otajstvo svoje euharistijske prisutnosti. Kao hrana

²³ Usp. *Katekizam katoličke crkve*, br. 1376.

²⁴ Usp. A REBIĆ, *Biblijski i crkveno povijesni vidovi euharistije i križa*, str. 51-54.

i piće održavaju naše tijelo na životu, tako je naš duh na životu po duhovnoj hrani, po euharistiji koje je Njegovo tijelo.

Potrebno je sjetiti se kako je Isus na Posljednoj večeri ustvrdio da predaje svoje Tijelo za život mnogih, odnosno za oprostjenje grijeha. Time unaprijed označava i posadašnju svoju žrtvu kao dar Ocu za spasenje svijeta.²⁵ To se već na Posljednoj večeri ostvaruje u sakramentalnu obliku. Od toga trenutka euharistija postoji kao sakrament samoga Krista. Ona postaje predokus vječnoga života, znak budućeg kraljevstva. Sakrament Kristova događaja spasenja postaje tako u vremenu Crkve otajstvo zajedništva s Kristom raspetim i uskrsnulim, a blagovanje euharistijskih darova vjernika posve pritjelovljuje Kristu.

Premda evanđelisti u sažetom prikazu Posljednje Isusove večere sa svojim učenicima prije muke ne govore izričito o tome da je euharistija djelo Duha Svetoga, on je uvijek povezan sa Sinom da bi se izvršilo Očevo djelo. K tome, kad Isus bude proslavljen, tada će se očitovati dar Duha Svetoga u vidljivim znakovima. Moglo bi se reći da kad Gospodin Isus ulazi u Očevu slavu u isto vrijeme Duh Sveti silazi u ovaj svijet.²⁶ Euharistija, kao sakrament Kristova otajstva spasenja, i Crkva, kao sakrament Kristove nevidljive prisutnosti Snagom Duha Svetoga u zajednici vjernika, tako postaju neodvojivi.

Tumačenje euharistijske pretvorbe uvijek mora početi od svjedočanstava Novoga zavjeta, a “novozavjetno razumijevanje euharistije pokazuje različite nijanse: Isusova oproštajna gozba stoji u okviru pashalne tradicije Izraela i u vezi sa zajedništvom stola za njegova javnog djelovanja. Posvjedočena je vjera kod sinoptika, a još jasnije kod Pavla i Ivana da se Isus, kao gospodar gozbe, daje u euharistijskim darovima. (...) Slavlje i uživanje svete gozbe, preneseni učenicima kao trajna spomen-radnja, sjećanje je na Isusovu smrt, njegovo uprisutnjujuće naviještanje (Pavao) i iščekivanje u nadi njegovog ponovnog dolaska.”²⁷

²⁵ Usp. IVAN PAVAO II., *Večera Gospodnja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1980., br. 9.

²⁶ Usp. C. TOMIĆ, *Tajna vjere*, str. 147-149.

²⁷ F. COURTH, *Sakramenti*, str. 258-259.

2.1. Otačka tumačenja euharistijske Kristove prisutnosti

Čim pobliže pogledamo tekstove ustanove euharistije u oči nam upadaju riječi “jesti” i “piti”, odnosno “tijelo” i “krv”, koje zvuče posve tvarno, materijalno. Pitamo se je li se Isus htio poistovjetiti s kruhom i vinom na tako tvaran način da ga možemo jesti i piti (usp. Iv 6), ili se radi o simboličkom govoru? U Ivanovu evanđelju izrazi koji su upotrijebljeni su istovjetni s onima u prologu. Tijelo koje Isus daje je *sarx* (meso, pút), ono tijelo koje je uzela Riječ kod “utjelovljenja”. Otajstvo utjelovljenja tako se nastavlja u otajstvu euharistije, a to je Božje samodarivanje! “Dati svoje tijelo”, specifičan je žrtveni izraz, čime se upućuje na Isusovu žrtvu križa. Pojmovlje i kontekst odgovaraju semitskom načinu izražavanja pa će ga neki, kako piše u Ivanovu evanđelju, krivo razumjeti i napustiti Isusa.

Pitanje je kako ispravno razumjeti Isusove riječi? Da bismo bolje razumjeli nauk o euharistijskoj pretvorbi, treba se sjetiti glavnih tema euharistijske teologije u patrističko doba. Mogu se uočiti četiri bitna naglaska, koji se međutim ne mogu jedan od drugoga odvojiti, nego su negdje više istaknuti i naglašeni.²⁸ To su:

Euharistijsko zajedništvo (koinonia, synaxis) je sveti zbor kojim predsjeda svećenik (*hierarh*). Tim zajedništvom označeno je jedinstvo Crkve kao Tijela Kristova. Uz to se povezuje i slavlje euharistije s praksom zajedničke gozbe (*agape*).²⁹ To je naglašeno u spisu *Upute apostolske*³⁰ a isto ističu također Ciprijan i Augustin. Redovito se euharistijsko zajedništvo opisuje kao predoznačenje eshatološke gozbe (usp. Mt 26,29). Dok predsjedanje euharistijskom zboru u 1Kor nije specificirano, u *Didache* se već govori o biskupu i đakonima, a za Ignacija Antiohijskog hijerarhijsko uređenje Crkve istovjetno je hijerarhijskom redu predsjedanja euharistijom. Euharistijski

²⁸ O tome više u T.J. ŠAGI-BUNIĆ, *Euharistija u životu Crkve kroz povijest*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1984., str. 30-46.

²⁹ JUSTIN, *Apologije*, Verbum, Split, 2012., I. Apologija, br. 65-66 (str. 104-106).

³⁰ *Didache*, Verbum, Split, 2010., br. IX, X i XIV. (str. 24-25; 28-29).

sastanak je rezerviran samo za krštene, budući da je za puno sudjelovanje u euharistiji potrebno biti u potpunom zajedništvu vjere Crkve.

Euharistijska gozba (sveta gozba) je zajedništvo euharistijskog stola na kojemu se daje duhovna hrana, Tijelo i Krv Kristova, za život vječni. Euharistija nije obična hrana i piće.³¹ Kruh i vino nakon molitve postaju Tijelo i Krv Kristova. Osnovni model tumačenja euharistijske pretvorbe darova je model utjelovljenja. Tako započinje rasprava o odnosu euharistije i vjere u Kristovu prisutnost na osjetilan način. Rimski svećenik Hipolit u spisu *Traditio apostolica* već upotrebljava pojmove oblika (*forma*) i sličnosti (*similitudo*), pa se može govoriti o tri objašnjenja euharistije: kroz tumačenje Kristove volja prema riječima ustanove (prema 1Kor 11), kroz apologetski i liturgijski govor u čijem je središtu preobrazba darova, te kroz teološki govor kojim se otajstvo euharistije uklapa u kršćansko tumačenje odnosa Boga i čovjeka u Isusu Kristu.

Euharistijska žrtva (prinos, dar) je čin jedinog pravog bogoštovlja u kojemu se događa izmjena dara vjernika (euharistijski darovi, kruh i vino) sa darom (žrtvom) samoga Boga u Isusu Kristu (dar Tijela i Krvi). U euharistijskim molitvenim izričajima od I. do III. stoljeća očituje se svijest da je ono što je u euharistiji bitno, a povezano s blagovanjem euharistijskih darova, doista posebni oblik žrtve. Justin i Irenej nastoje dokazati susljednost Staroga i Novoga zavjeta u prinosu žrtve, koja sada nije više krvna nego nekrvna. Također ukazuju poganima, koji nastavljaju prinostiti krvne žrtve, da je euharistijska žrtva u skladu s ispravnim odnosom prema jedinomu Bogu.³²

Euharistijski spomen (anamnezis) je spomen riječi i spomen slavlje samoga Krista i otajstva njegove muke, smrti i uskrsnuća. Euharistijski spomen je pravo bogoštovlje, najavljeno od proroka i ostvareno u Isusu Kristu. To je pravo štovanje Boga u Duhu i Istini. Prema Heb 13,15 (usp. Ps 50, 14.23) euharistija je prava žrtva hvale u kojoj se prinosi Logos, Prvorođeni od svega stvorenja. Kristovo štovanje Oca bilo je u skrušenosti, milosrđu, vjeri i poslušnosti, što se sve očituje u euharistiji. Euharistijska žrtva kao prinos Ocu ujedno je spomen spasenja i raspetog i uskrslog Spasitelja, sve "dok Krist ne dođe". Euharistijski spomen se tako jasno razlikuje od helenističkog štovanja mrtvih,³³ a nije ni čisto subjektivno sjećanje, budući da je uvijek spomen Crkve.

³¹ IRENEJ, *Protiv hereza*, IV, 17-18 (prema: F. COURTH, *Sakramenti*, str. 264-265).

³² Usp. B. TESTA, *Sakramenti Crkve.*, str. 249.

³³ Usp. F. COURTH, *Sakramenti*, str. 249.

Općenito gledajući u grčkoj patristici središnji je pojam *otajstvo* (*mysterion*), to jest Božje spasenjsko djelovanje u povijesti. Euharistija je dio toga Božjeg spasonosnog djelovanja koje nije moguće do kraja protumačiti.³⁴ Latinski će pristup euharistiji biti obilježen novim sakramentalnim kategorijama te usredotočenjem na same euharistijske prilike, kruh i vino i nastojanjem da se protumači što se to s njima u euharistiji događa, a što bi se moglo protumačiti i kao odraz latinskog pragmatizma. Među latinskim ocima koji su ostavili najdublji trag u tumačenju svetopisamskih euharistijskih tekstova i euharistijske liturgije, najvažniji su Ambrozije i Augustin.

Nauk o euharistiji svetog *Ambrozija Milanskog* najlazimo ponajviše u spisima *De sacramentis* i *De Mysteriis*.³⁵ Radi se o katehezama u kojima Ambrozije tumači Kristovu nazočnost u euharistiji, kao “realnu prisutnost stvarnog tijela Kristova, koje je bilo raspeto i pokopano”, služeći se pojmom *verum caro* (stvarno tijelo) da ukaže na razliku od *figurae* (obličja, slike ili sjene), te da istakne kako se ne radi tek o mišljenju da se po vjeri u euharistiju dolazi u susret s Kristom, nego se radi o objektivnoj stvarnosti osobne Kristove tjelesne prisutnosti. Ambrozije, za razliku od tumačenja epikleze kod apologeta, najbitnijim za pretvorbu kruha i vina u tijelo i krv Kristovu smatra izgovaranje Isusovih riječi s Posljednje večere, po kojima se poistovjećuju kruh i vino s njegovim tijelom i krvlju. Te riječi u euharistijskoj molitvi on označava pojmom posvećenja (*consecratio*).

Tako Ambrozije kaže: “Po kojim riječima se događa posveta (*consecratio*) i čije su to riječi? One Gospodina Isusa. Jer sve drugo što se prije toga govori, govori biskup: Bogu se prinosi hvalospjev, upravlja se molitva, iznose molbe za narod, za vladara i sve ostale (usp. 1 Tim 2,1). Čim se približi slavljenje časnog sakramenta, biskup ne govori više vlastite, nego Kristove riječi. Dakle, Kristova riječ ostvaruje ovaj sakrament. (...) Ako je, dakle, u riječi Gospodina Isusa sadržana takva snaga da može nastati nešto čega prije nije bilo, koliko može [ta riječ] postići da nešto ostane što je bilo i da u isti mah bude preobraženo u nešto drugo? (... dakle:) Prije posvete to nije bilo tijelo Kristovo, a

³⁴ Usp. A. ŠMEMAN, *Evharistija. Tajinstvo carstva*, Manastir Hilandar, Sveta Gora Atoska, 2002., str. 16.

³⁵ AMBROZIJE, *Otajstva i tajne*, Služba Božja, Makarska 1986.

nakon posvete, uvjeravam te, to je tijelo Kristovo. On je sam govorio i nastalo je; zapovjedio je i bilo je stvoreno”.³⁶ Dakle, snaga pretvorbe je u Kristovoj riječi, od koje joj dolazi i djelotvornost. Euharistijski darovi, kruh i vino, nakon posvete nemaju samo novo značenje, nego oni jesu sam Krist. Ta promjena, nastala posvećenjem darova snagom Kristove riječi jest događaj vjere. Razlog tome Ambrozije vidi u djelu Božje mudrosti, budući da bi izvanjska pretvorba kruha u Tijelo i vina u Krv dovela do odvratanja od primanja svetoga dara.

Euharistija kao prinos i blagovanje stvarnoga Tijela i Krvi Kristove ima žrtveni značaj, na način liturgijskog spomena, a učinak joj je oproštenje grijeha. Djelatni princip euharistijske promjene (posvete) je riječ Kristova koju svećenik izgovara ne u svoje, nego u Kristovo ime. Ambrozije se usredotočuje na činjenicu a ne na sam proces pretvorbe. Izvanjska, vidljiva strana sakramenta ima simboličku ulogu koja je u službi dublje istine sakramenta. U djelu *De Mysteriis* dosta je prisutan simbolički govor, dok je u djelu *De Sacramentis* realnost Kristove nazočnosti jasnije istaknuta, pa će stoga Ambrozije biti nazvan ocem *euharistijskog realizma*. “Za Ambrozija su sakramentalni darovi tijelo i krv Kristova. Djelatni je princip riječ Kristova. Ona uzrokuje promjenu (*consecratio, mutatio*) kruha i vina u tijelo i krv Kristovu. Crkveni otac obraća pozornost na tu *činjenicu* pretvorbe, a ne na *proces* pretvorbe. Izvanjska, vidljiva strana sakramenta ima usporednu, simboličku ulogu; ona stoji u službi one *veritas sacramenti*. Nasuprot 'De mysteriis' u 'De sacramentis' je realnost sakramentalnog sadržaja još jasnije istaknuta.”³⁷

Euharistijsku teologiju svetog Augustina iz Hipona mora se promatrati počevši od njegove sakramentologije, razvijene kroz kontroverziju sa donatistima i pelagijancima, te od njegove filozofske podloge, koja pretpostavlja duhovnu stvarnost materijalnoj stvarnosti. Augustin tumači otajstvo euharistijske Kristove prisutnosti na način *realnoga simbola*, što će kasnije, gubeći iz vida upravo neoplatonistički pristup, biti pogrešno tumačeno kao čisti “euharistijski simbolizam”. Značajno je da Augustin u katehezama i propovijedima Augustin naučava posve realističnu vjeru u Kristovu prisutnost u euharistijskim prilikama, pa im, budući da su doista Tijelo i Krv Kristova, pripada

³⁶ AMBROZIJE, *Otajstva i tajne*, Spis o tajnama, IX., str. 216-218).

³⁷ F. COURTH, *Sakramenti*, str. 271.

štovanje, a kao duhovna hrana nužni su za spasenje. To vrijedi i za djecu, čime opravdava podjeljivanje euharistijske pričesti djeci nakon krštenja.

Međutim, u izlaganju o Iv 6 Augustin upućuje na duhovnu bit euharistije: “Shvatite duhovno što sam rekao! Nećete jesti ovo tijelo koje vidite, i nećete piti ovu krv koju su prolili oni koji su me razapeli. Vama sam predao sakrament; on će vas duhovno oživljavati. Ako se ima i slaviti vidljivo, ipak ga moramo razumjeti kao oku nevidljiva.”³⁸ Euharistijski darovi su dakle duhovna i sakramentalna stvarnost. Nastavljajući tumačiti Iv 6,56 ističe da je razlog euharistije zajedništvo s Kristom: “jesti Kristovo tijelo i piti njegovu krv znači: ostati u Kristu, tako da i Krist ostane u onom koji ga blaguje”.³⁹ To je za Augustina konačni učinak sakramenta euharistije. Ipak, Augustinovo naglašavanje duhove stvarnosti naspram materijalne koja je prolazna i propadljiva, pomaknut će naglasak na simboličko tumačenje Kristove prisutnosti u euharistijskim prilikama.

Augustin je bio svjestan činjenice da darovi kruha i vina naizvan ostaju isti, te da ne može biti potpune istovjetnosti između povijesnog tijela i krvi Kristove i darova blagovanih u euharistiji. Zato se u tumačenju služio idejom sakramentalnog znaka (vidljivi znak nevidljive milosti), što mu je omogućilo da na pitanje: je li Krist prisutan realno ili simbolički?, odgovori: Krist je prisutan sakramentalno! Kasniji Augustinovi tumači to neće razumjeti na njegov način, pa će skrenuti u radikalni “euharistijski simbolizam”, pozivajući se upravo na Augustina, što će prouzročiti velike poteškoće u kasnijim nastojanjima oko raazumijevanja načina Kristove prisutnosti u euharistiji.

2.2. Skolastički nauk o pretvorbi biti

Od otačkoga razdoblja razvija se euharistijska praksa Crkve koji prati relativno oskudna teologija. Od IV. do X. stoljeća možemo pratiti promjenu u načinu slavljenja euharistije i postupno umnažanje pravila za euharistijsko slavlje. Ističe se odnos

³⁸ Prema F. Courth, *Sakramenti*, str. 273.

³⁹ AUGUSTIN, *O Državi Božjoj*, XXI, 25 (prema F. COURTH, *Sakramenti*, str. 274). Usp. T. J. ŠAGI BUNIĆ, *Euharistija u životu Crkve kroz povijest*, str. 62-66.

euharistije i pravovjerja te se razvija euharistijska liturgija što utječe i na razvoja društva.⁴⁰ Rana srednjovjekovna teologija, u nastojanju da protumači način Kristove prisutnosti u euharistiji, zaplela se oko pitanja o tome što je stvarno (realno) te s druge strane oko pitanja što je to sakrament u svojoj vidljivoj i u svojoj nevidljivoj, odnosno milosnoj strani. Gubitak augustinovskog shvaćanja simbolizma doveo je do rasprave o načinu Kristove prisutnosti u euharistiji.

Pashazije Radbertus, opat iz Corbiera (r. 859.), u djelu *De corpore et sanguine Domini* poistovjećuje tjelesnost povijesnog i euharistijskog Isusa te zaključuje da se u euharistijskoj žrtvi ponavlja stvarno i tjelesno trpljenje Kristovo. Stoga euharistiju naziva *immolatio* (žrtvovanje) ili *mactatio* (usmrćenje, u smislu žrtvene smrti).⁴¹ Radbertu odgovara njegov redovnik Ratram (r. 868) u spisu *De corpore et sanguine Domini*, pitajući se: Prima li se u euharistijskim prilikama Tijelo Kristovo *in mysterio* (otajstveno) ili *in veritate* (uistinu)? Je li to isto tijelo rođeno od Djevice Marije, trpjelo na križu i uskrsnulo od mrtvih? Na to odgovara tumačenjem da su kruh i vino su *figurae*, simboli Tijela i Krvi Kristove, koji ostaju skriveni, pod velom tvari. Tako se tijelo Kristovo ne prima *in veritate* (s/tvarno) nego *in figura, in mysterio, in virtute* (u liku, otajstveno, u Božjoj moći), čime odbacuje potpuno izjednačavanje tijela Isusova koje je trpjelo s euharistijskim darovima u smislu ponovnog trpljenja. Ova se teološka disputa zaoštrila sve do zastupanja ekstremnog realizma i ekstremnog simbolizma.⁴²

Priliku za bistrenje pružit će u XI. stoljeću rasprava oko euharistijske teologije Berengarija iz Toursa (+1088.) koji zastupa simboličko-spiritualističko shvaćanje euharistije, i to uz pomoć aristotelovske filozofije koja razlikuje nepromjenjivu bit (*supstanciju*) od promjenjivih pridjevaka (*akcidenata*) u svakoj stvorenoj stvarnosti. Taj će pristup najprije razviti Lanfeanc iz Bec-a (+1089.) tumačeći da u euharistiji “zemaljske supstancije bivaju pretvorene u supstanciju (bit) tijela Kristova (...) dok izvanjske prilike ostaju”.⁴³ Time je otvoren put ključnom pojmu skolastičke teologije: transupstancijaciji. Naime, nakon pokušaja da obrazloži simboličko-sakramentalni

⁴⁰ Usp. F. COURTH, *Sakramenti*, str. 278-281.

⁴¹ (F. Courth, *Sakramenti*, 279, J.R. Geiselman, *Die Eucharistielehre*, 158).

⁴² Usp. I. BODROŽIĆ, *Euharistija. Od povijesti do vječnosti*, Glas Koncila, Zagreb 2002., str. 135-138.

⁴³ *De corpore et sanguine Domini*, Prema F. COURTH, *Sakramenti*, str. 284.

način, na Rimskoj sinodi 1079. za Grgura VII, Berengarije je potpisao ispovijest vjere u kojoj stoji: “Ja Berengar vjerujem srcem i ispovijedam ustima da se kruh i vino koji se stavljaju na oltar, po otajstvu svete molitve i riječi našega Spasitelja, supstancijalno pretvaraju u pravo i vlastito i životvorno tijelo i krv Isusa Krista našega Gospodina i da su poslije posvećenja pravo Kristovo tijelo, koje je rođeno od Djevice i koje je prikazano za spas svijeta visjelo na križu, i koje sjedi zdesna Ocu, i prava Kristova krv koja je potekla iz njegova boka, a ne samo u znaku i snazi sakramenta, nego u vlastitostima naravi i istinitosti supstancije”.⁴⁴ U tom dokumentu po prvi put se izričito navodi pojam transupstancijacije kao način tumačenja Kristove prisutnosti u euharistiji. Ovu “Berengarijevu ispovijest vjere” slijedit će *Dekret o euharistiji* protiv zabluda Katara i Albigenza IV. Lateranskog sabora (1215.), kao i *Dekret o euharistijskoj pričesti* sabora u Konstanci (1415.)

Sveti Toma Akvinski obrađuje u svojoj *Teološkoj sumi*⁴⁵ tumači Kristovu prisutnost u euharistiji na način sakramentalne realnosti. “Euharistija je stvarno (*realiter*) Tijelo i Krv Kristova, jer je uistinu (*vere*) a ne tek simbolički prisutan Krist. Kristova prisutnost je bitna (*substantialiter* - u supstanciji koja se promijenila), te se ne može dohvatiti osjetilima, nego samo vjerom. Toma polazi od vjere u istinitost Kristove riječi (*Ovo je koje tijelo; ovo je moja krv*) koje su božanske, te izgovorene u njegovo ime i po njegovu nalogu doista imaju učinak. Kristovo tijelo i krv ne mogu biti pridjevnik nekoj drugoj stvarnosti, koja bi im bila bit. Dakle, ako se radi o Kristovoj prisutnosti, mora se raditi o samoj biti prilika, odnosno Krist mora biti u samoj supstanciji. Složenost stvarnosti od biti i pridjevaka (*supstancije* i *akcidenata*) dopušta nam da prihvatimo mogućnost promjene biti, odnosno *transupstancijacije*, koja zahvaća kruh i vino (euharistijske prilike) tako da oni ne gube svoju samostalnost, nego postaju sakrament Krista, pa stoga zavrjeđuju da ih se štuje *božanskim štovanjem*.”⁴⁶

Dok je za Augustina euharistija znak i obličje Kristove prisutnosti, u IX. i X. stoljeću prevladalo je stvarno-materijalno razumijevanje stvarnosti. Tako “realisti”

⁴⁴ H. DENZINGER - P. HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, UPT, Đakovo 2002., br. 700

⁴⁵ *Summa Theologiae*, III, q. 73-83.

⁴⁶ A. MATELJAN, *Sakrament euharistije* (skripta), KBF, Split, 2011., str. 39.

zastupaju potpunu istovjetnost između povijesnoga i euharistijskog Krista dok “simbolisti” u noj vide samo spomen-obred u kojemu povijesni Krist zapravo nije prisutan. Teologija Tome Akvinskoga se oslanja na aristotelovsku razliku između supstancije i akcidenata čime potkrepljuje ideju transupstancijacije. Dok supstancija označava dimenziju stvarnosti koju se ne da osjetilima dohvatiti, akcidenti se odnosi na osjetilnu razinu pojave. Tako je moguće da kruh i vino ostaju nepromijenjeni a da se mijenja ontološka dimenzija stvarnosti, tj. supstancija. Supstancije (biti) kruha i vina postaju, dakle, supstancije Isusova Tijela i Krvi. Stvarna Kristova prisutnost je sakramentalna. Tako sv. Toma može podržati stav realista da je Isus zaista prisutan u euharistiji i isključiti takozvano “kanibalističko” tumačenje. Stvarna prisutnost je dostupna jedino vjerom u Isusove riječi koje svećenik izgovara pri pretvorbi. Dakle, euharistija je stvarno Tijelo i Krv Kristova jer je zaista, a ne samo simbolički, Krist prisutan u sakramentu. Stoga je ona najuzvišeniji sakrament, jer u euharistiji Krista susrećemo tjelesno.

Tomino tumačenje načina euharistijske pretvorbe bit će u Katoličkoj Crkvi prihvaćeno kao uspješni teološki model, koji će poslužiti za očitovanje vjere Crkve u dogmatskim dokumentima srednjovjekovnih sabora, te konačno u *Dekretu za Armence* Firentinskog sabora (1439.) u kojemu stoji: “Svećenik naime govoreći u Kristovo ime slavi taj sakrament. Naime, snagom njegovih riječi supstancija kruha pretvara se u tijelo Kristovo a supstancija vina u krv (Kristovu), ipak tako da se čitav Krist nalazi pod prilikama kruha i čitav pod prilikama vina”.⁴⁷ Taj dekret bit će osnova za *Dekret o sakramentu euharistije* Tridentskoga sabora.

2.3. Tridentski sabor: Dekret o euharistiji

Za protestantske reformatore ovakav način tumačenja Kristove prisutnosti u euharistiji bio je problematičan. Martin Luther je vjerovao u stvarnu Kristovu prisutnost u kruhu i vinu, ali je tumači na način da za vrijeme euharistijskog slavlja istodobno postoje supstancije kruha i vina i supstancije Tijela i Krvi Kristove. Tako prihvaća ideju

⁴⁷ H. DENZINGER - P. HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja*, br. 1320.

konsupstancijalnosti, koju će poslije zamijeniti idejom *ubikviteta*, to jest povezanosti Krista sa “prostornom prisutnosti” kruha i vina.⁴⁸ U konačnici to će dovesti do reformatorskog prihvaćanja simboličke Kristove prisutnosti, koja je bitno povezana s vjerom zajednice koja slavi Večeru Gospodnju.

Odgovarajući na tvrdnje protestantskih reformatora Tridentski sabor je odbacio svako umanjivanje euharistije, te prihvaćajući skolastički nauk preuzeo izraz *transupstancijacija* kao najprikladniji za tumačenje pretvorbe. U sva tri dokumenta, *Dekretu o euharistiji*,⁴⁹ *Dekretu o pričesti pod obje prilike i pričesti djece*,⁵⁰ te *Dekretu o žrtvi mise*⁵¹ osnova je nauk o pretvorbi biti. U prvom od tih dokumenata, *Dekretu o euharistiji*, središnja tema je Kristova prisutnost u euharistijskim prilikama, koja je već u 1. poglavlju definirana ovako: “Dominum nostrum Iesum Christum, verum Deum atque verum hominum, *vere, realiter ac substantialiter* sub speciae illarum rerum sensibilibium contineri” (Gospodin naš Isus Krist, pravi Bog i pravi čovjek, nalazi se pod ovim osjetilnim prilikama [kruha i vina] *istinski, stvarno i bitno*).⁵²

Četvrto poglavlje posebno tumači pojam *pretvorbe biti* (*transupstancijacija*), na temelju koje euharistiji pripada božansko štovanje (*cult latriae*): “Budući pak da je Krist naš Spasitelj kazao da je uistinu njegovo tijelo ono što je pružao pod prilikama kruha [usp. Mt 26,26-29; Mk 14,22-25; Lk 22, 19s1; 1 Kor 11,24-26] zbog toga je to uvjerenje uvijek bilo u Katoličkoj crkvi, a ovaj sveti sabor to sada ponovo izjavljuje: posvećenjem kruha i vina čitava supstancija kruha pretvara se u supstanciju tijela našeg Krista Gospodina, a čitava supstancija vina u supstanciju njegove krvi. Tu je pretvorbu sveta Katolička Crkva prikladno i u pravom smislu nazvala *transupstancijacija* [kan. 2].”⁵³ U nastavku se govori o čuvanju euharistijskih prilika u Crkvi (tabernakul) i nošenju bolesnicima, te o pripravi na dostojno primanje euharistije. Na kraju su upute o stvarnoj i duhovnoj pričesti.

⁴⁸ O tome više u F. COURTH, *Sakramenti*, str. 294-299.

⁴⁹ H. DENZINGER - P. HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja*, br. 1635-1561.

⁵⁰ H. DENZINGER - P. HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja*, br. 1725-1734.

⁵¹ H. DENZINGER - P. HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja*, br. 1738-1760.

⁵² H. DENZINGER - P. HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja*, br. 1636.

⁵³ H. DENZINGER - P. HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja*, br. 1636.

U prva četiri kanona o sakramentu euharistije taj je nauk izražen ovako:

“Kan. 1. Tko niječe da se u presvetom sakramentu euharistije uistinu, stvarno i bitno nalazi tijelo i krv Gospodina našega Isusa Krista, zajedno s dušom i božanstvom, pa dosljedno čitav Krist, nego kaže da je Krist u tom sakramentu kao u znaku ili u slici ili u snazi, a.s.

Kan. 2. Tko kaže da u presvetom sakramentu euharistije ostaje supstancija kruha i vina zajedno s tijelom i krvlju Gospodina našega Isusa Krista, i niječe onu čudesnu i jedinstvenu pretvorbu čitave supstancije kruha u tijelo i čitave supstancije vina u krv, zadržavši ipak prilike kruha i vina, koju pak pretvorbu Katolička crkva vrlo prikladno naziva transupstancijacija, a.s..

Kan. 3. Tko niječe da se časnom sakramentu euharistije pod svakom prilikom, i pod pojedinim dijelom svake prilike, ako se on odijeli, nalazi čitav Krist, a.s.

Kan. 4. Tko kaže da nakon posvete u divnom sakramentu euharistije nije tijelo i krv Gospodina našega Isusa Krista, nego samo u primanju, kad se blaguje, a ne prije i poslije, te da u hostijama ili u posvećenim česticama koje se čuvaju ili ostaju nakon pričesti, ne ostaje pravo tijelo Gospodnje, a.s.”⁵⁴

Sabor ne niječe druge oblike Kristove prisutnosti, nego naglašava euharistijsku pretvorbu. Iako se tijelo Kristovo nalazi pod prilikama kruha a krv pod prilikama vina, On se cjelovito, čovječstvom i božanstvom, nalazi pod jednom i drugom prilikom, pa je stoga u svetoj misi dovoljna pričest pod jednom prilikom za potpuno sjedinjenje s Kristom. Kristova prisutnost nema samo tjelesni vid nego je to nadasve njegovo spasenjsko djelovanje “za nas”. Vjera u stvarnu Kristovu prisutnost je preduvjet za primanje pričesti. Nauk Tridentskog sabora ostao je nepromijenjen sve do sada, kako u svojem sadržaju tako i u terminima.

2.4. Pokušaji novijih tumačenja i Katekizam Katoličke Crkve

⁵⁴ H. DENZINGER - P. HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja*, br. 1642.

Nakon Drugog vatikanskog sabora bilo je nekoliko pokušaja da se pokrene rasprava o načinu tumačenja Kristove prisutnosti u euharistiji. *Novi (Holandski) katekizam* je tako umjesto pojma transubstancijacije predložio pojmove *transignifikacije* (promjene značenja) i *transfinalizacije* (promjene svrhe), ali oni ne odgovaraju onom sadržaju koji se nalazi u pojmu *transubstancijacije*.⁵⁵ Činjenica da se teologija euharistije više ne oslanja na filozofske obrasce (aristotelovski hilemorfizam), ne znači da pojmove koji su ušli u dogmatske izričaje Katoličke Crkve treba jednostavno odbaciti ili zanemariti.

Papa Pavao VI. u poslijesaborskom dokumentu *Otajstvo vjere (Mysterium fidei)* ističe temu transubstancijacije: “Ali, da bi se izbjeglo svako krivo tumačenje ovog načina prisutnosti, koji nadilazi prirodne zakone, i koje predstavlja najveće čudo svoje vrste, moramo poučljivo slijediti glas Crkve dok uči i moli. A taj nas glas, koji je neprestana jeka Kristova glasa, uvjerava da Krist nikako drugačije nije prisutan u ovom sakramentu, nego pretvaranjem čitave biti kruha u tijelo i čitave biti vina u krv, a tu pretvorbu, dakako čudesnu i jedinstvenu, Katolička Crkva zgodno i opravdano naziva transubstancijacijom”.⁵⁶ Pavao VI. nadalje tumači da se tu radi o ontološkoj promjeni, a ne samo promijeni svrhe (transfinalizacija) ili značenja (transignifikacija) posvećenih darova.

Katekizam Katoličke Crkve objašnjava kako se “u središtu euharistijskog slavlja nalaze kruh i vino, koji izgovaranjem Kristovih riječi i zazivom Duha Svetoga, postaju Kristovo Tijelo i Krv. Crkva, vjerna Gospodinovu nalogu, njemu na spomen, i sve do njegova slavnog povratka nastavlja činiti ono što je on učinio uoči svoje muke (...). Znakovi kruha i vina, i nakon otajstvene pretvorbe u Kristovo Tijelo i Krv, i dalje označuju dobra stvorenog svijeta. (...) U Starom savezu kao žrtva zemaljskih prvina bili su prinošeni kruh i vino, u znak zahvalnosti Stvoritelju. No u povezanosti s Izlaskom ti plodovi poprimaju novo značenje: beskvasni kruh naime, koji su Židovi svake godine blagovali na blagdan Pashe, podsjeća na žurbu izlaska i oslobođenja iz Egipta; zatim spomen mane u pustinji uvijek će Izraela podsjećati da on živi od kruha Božje riječi.

⁵⁵ *Novi Katekizam*, Stvarnost, Zagreb, 1970., str. 404-409; Dodatak, str. (45-49).

⁵⁶ PAVAO VI, *Otajstvo vjere - SVETA KONGREGACIJA OBREDA, Uputa o štovanju euharistijskog misterija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1980, str. 59.

Svagdašnji kruh konačno, plod je Obećane zemlje, jamstvo Božje vjernosti obećanjima. 'Čaša blagoslovna' (1 Kor 10, 16), koja se pila na kraju židovske pashalne večere, blagdanskoj radosti vina dodaje eshatonsku dimenziju, to jest mesijansko iščekivanje obnove Jeruzalema. Isus je ustanovio Euharistiju dajući blagoslovu kruha i čaše novo i konačno značenje.”⁵⁷

U *Katekizmu Katoličke Crkve* euharistija se tumači kroz teme zahvaljivanja, spomen-čina i prisutnosti. Ovdje ćemo se zadržati samo na onim brojevima koji se odnose na tumačenje načina Kristove prisutnosti. Da ne bi bilo zabune prvo se nabrajaju načini Kristove prisutnosti u Crkvi: “Krist Isus koji umrije, štoviše i uskrsnu, koji je zdesna Bogu te se zauzima za nas' (Rim 8, 34), prisutan je u Crkvi na više načina: u svojoj Riječi, u molitvi svoje Crkve – 'jer gdje su dvojica ili trojica sabrana u moje ime, tu sam i ja među njima' (Mt 18, 20) – zatim u siromasima, u bolesnima, u zatočenicima, u sakramentima koje je ustanovio, u žrtvi mise i u osobi službenika. Ali je *ponajvećma [prisutan] pod euharistijskim prilikama*”.⁵⁸

Nakon toga slijedi objašnjenje: ”Način je Kristove prisutnosti pod euharistijskim prilikama jedinstven. On uzdiže euharistiju iznad svih sakramenata i čini je 'tako reći vrhuncem duhovnog života i ciljem kojemu teže svi sakramenti'. U presvetom sakramentu euharistije 'sadržani su *istinski, stvarno i bitno (supstancijalno)* Tijelo i Krv našega Gospodina Isusa Krista, s dušom i boštvom, i, prema tome, čitav Krist'. Ta se prisutnost zove stvarnom ne u značenju isključivosti, kao da druge ne bi bile stvarne, već po izvanrednosti, jer je *bitna (supstancijalna)* te po njoj biva prisutan čitav Krist, Bog i čovjek.”⁵⁹ Već je na prvi pogled uočljivo da se doslovno navodi *Dekret o euharistiji* Tridentskog sabora, te enciklika *Otajstvo vjere* pape Pavla VI.

Potvrda ovom načinu govora dolazi iz drevne kršćanske tradicije: “U ovom sakramentu Krist biva prisutan po pretvorbi kruha i vina u njegovo Tijelo i Krv. Crkveni su Oci postojano svjedočili vjeru Crkve u moć Kristovih riječi i djelovanja Duha Svetoga za izvršenje ove pretvorbe. Tako sveti Ivan Zlatousti izjavljuje: 'Nije to čovjek

⁵⁷ *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1333 - 1334.

⁵⁸ *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1373.

⁵⁹ *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1374.

koji čini da prinesene stvari postaju Kristovo Tijelo i Krv, već sam Krist koji je za nas bio raspet. Svećenik, slika Krista, izgovara one riječi, ali im Bog daje moć i milost!.”⁶⁰ Navodeći riječi sv. Ambrozija, *Katekizam Katoličke Crkve* ovu temu zaključuje citatom iz *Dekreta o euharistiji* Tridentskog sabora: “A budući da je Krist, Otkupitelj naš, o onom što je pružao pod prilikom kruha rekao da je to zaista njegovo Tijelo, zato je zauvijek u Crkvi Božjoj bilo uvjerenje, i to ovaj sveti Sabor sada ponovo izjavljuje: po posvećenju kruha i vina zbiva se pretvorba sve suštine (supstancije) kruha u suštinu Tijela Krista, našega Gospodina, i čitave suštine vina u suštinu njegove Krvi. Tu je pretvorbu prikladno i u pravom smislu katolička Crkva nazvala *transupstancijacijom*. Kristova euharistijska prisutnost počinje u trenutku posvete i traje toliko dugo koliko traju euharistijske prilike. Krist je sav i čitav prisutan u svakoj prilici i u svakom njezinu dijelu, tako da lomljenje kruha ne dijeli Krista.”⁶¹ Tako je, služeći se pojmom pretvorbe biti, transupstancijacijom, zaokružen katolički nauk o Kristovoj prisutnosti u euharistiji.

⁶⁰ *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1375.

⁶¹ *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1376-1377.

3. EUHARISTIJSKA PRETVORBA U NAUKU PRAVOSLAVNE CRKVE

Da bismo razumjeli nauk o euharistijskoj pretvorbi u pravoslavnoj teologiji, koja euharistiju ubraja među sedam svetih tajni (sakramenata),⁶² treba se sjetiti kako ona naglašava da se u euharistijskom otajstvu radi ne samo o središnjem bogoštovnom činu Crkve, nego da se samo otajstvo Crkve očituje i ostvaruje u euharistiji.⁶³ Vjera u stvarnu Kristovu prisutnost u euharistiji je potvrđena od samih početaka Crkve i nju se ne dovodi u pitanje. Ipak, teologija se trudi odgovoriti na pitanje kako se to događa i u kojem je odnosu euharistijsko otajstvo prema Kristovom djelu spasenja. Teološko objašnjenje milosne djelotvornosti euharistije polazi od stvarne Kristove prisutnosti u euharistijskim prilikama, koje se razumije kao nazočnost Krista, raspetoga i uskrsnuloga, i to snagom i djelovanjem Duha Svetoga. Budući da je euharistija djelo Crkve, u kojemu se ujedinjuju nebo i zemlja, ljudski i anđeoski svijet, ona je otajstvo jedinstva nebeske i zemaljske Crkve, u kojemu se dodiruju i prožimaju vrijeme i vječnost.

Od svih naziva za ovaj sakrament, a to su: euharistija, Gospodnja večera, lomljenje kruha, euharistijski sastanak ili zbor (synaxis); spomen čin (memorijal), spomen žrtva; sveta pričest, sveta i božanska Liturgija,⁶⁴ upravo je ovaj posljednji najčešći u pravoslavnoj terminologiji. U skladu sa ranokršćanskom tradicijom ističu se četiri vida euharistijskog otajstva: *Euharistijsko zajedništvo* (koinonia, synaxis) kao sveti zbor kojemu predsjedava svećenik, a što naglašava jedinstvo Crkve kao tijela Kristova; *Euharistijska gozba* (sveta gozba) upućuje na blagovanje euharistijskih darova kruha i vina kao duhovne hrane, Tijela i Krvi Kristove, za život vječni; *Euharistijska žrtva* (prinos, dar) ukoliko je to čin istinskog bogoštovlja Novoga zavjeta, nekrvne Kristove otajstvene (sakramentalne) žrtve; *Euharistijski spomen* (anamnesis) kao spomen-slavlje samoga Krista, odnosno njegove muke, smrti i uskrsnuća. Nama se valja usredotočiti na tumačenje načina Kristove prisutnosti u liturgiji, odnosno u euharistijskim prilikama.

⁶² Usp. Ante MATELJAN, Sakramenti u pravoslavnoj teologiji, *Služba Božja*, 44 (2004.), 1, str. 3-36.

⁶³ To na poseban način ističe Aleksandar ŠMEMAN, *Evharistija, Tajinstvo Carstva*, Manastir Hilandar, Sveta Gora Atoska, 2002. Šmeman teološki pogled na euharistiju ukratko iznosi u: *Za život sveta*, Manastir Hilandar, Sveta Gora Atoska, 2004., str. 23-36.

⁶⁴ Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1328-1332.

3.1. Tumačenja Kristove prisutnosti u euharistiji

Dvije teološke škole, aleksandrijska i antiohijska, dale su svoj pečat načinu govora o Kristovoj prisutnosti u euharistiji. Aleksandrijska škola, koju je prema sv. Jeronimu utemeljio sv. Marko apostol, usredotočila se je na simboličko tumačenje Svetog pisma, te na ideju participacije, sudioništva. Tako u središte dolazi tema *theopoiesis*, pobožanstvenjenje čovjeka na način da mu utjelovljeni Logos u euharistiji daruje božanski život. Budući da ne posvećuje hrana sama po sebi, nego Logos, ističe se duhovni sadržaj blagovanja euharistijskih prilika. Ono što je posvećeno je čovjekova svijest a ne tijelo, jer bi mogao biti posvećen i nedostojni primatelj euharistije. Tako je duhovna pričest moguća samo doticanjem posvećenih prilika. Pod tim vidom razumljiva je usredotočenost na nazočnost Logosa u euharistiji, te na učinke koje zajedništvo s Logosom ima za pobožanstvenjenje čovjeka.

Filozofsko – mističnu teologiju otajstva (*mysterion*) unutar aleksandrijske škole posebno razvija Origen, tumačeći prisutnost duhovne stvarnosti preko simbola i simboličkih čina, pa tako oblikuje prve pokušaje teologije sakramentalnog simbola. Ako je u Isusu Kristu prisutna nevidljiva Božja stvarnost onda su njegova djela simbol božanske djelotvornosti.⁶⁵ U crkvenoj ekonomiji ta se božanska stvarnost posebno očituje u euharistiji gdje znak doziva nevidljivu stvarnost. Origen tako smatra da je starozavjetna mana bila nagoviještaj euharistije,⁶⁶ ističući da primanje euharistije ne djeluje mehanički, nego snagom Božje riječi i molitve. Upozoravajući na nužnost ispita savjesti prije pristupanja stolu Gospodnjem podsjeća na Judin slučaj u kojega je Sotona ušao čim je blagovao kruh. Euharistija naime djeluje dobro na onoga koji je dobar a kao osuda djeluje na onoga koji je zao. Krv koja se pije, u osobi koja ju pije se razlijeva kao ljubav Božja na oprostjenje grijeha. Oprošteno je i izbrisano sve što smo prethodno počinili kao grijeh. To je Isusova ostavština nama.

⁶⁵ Usp. D. STANILOJE, *Pravoslavna dogmatika III.*, Sremski Karlovci, 1997., str. 54-56.

⁶⁶ Usp. M. MANDAC, *Krst i euharistija u novozavjetnoj i otačkoj predaji*, Kršćanska sadašnjost - Služba Božja, Zagreb-Split, 2016., str. 82.

Antiohijska škola u središte biblijske egzegeze i teologije stavlja zemaljskog, povijesnog Isusa, a u euharistiji ističe kategoriju spomena.⁶⁷ Kristovo djelo spasenja ima početak u utjelovljenju i svoje dovršenje u muci, smrti i uskrsnuću. Ono što je Isus učinio na posljednjoj večeri bilo je predoznačenje budućih događaja. Tako je i danas u euharistiji Crkve, gdje prisutna postaje eshatološka budućnost kraljevstva Božjega, odnosno u euharistijskom slavlju postaje prutan uskrsnuli, proslavljeni Krist, koji nosi znakove svoje muke i smrti, događaja našega spasenja. Samo euharistijsko slavlje nije samo spomen Krista nego pridruženje živome i proslavljenome Kristu Spasitelju.⁶⁸ To je moguće samo snagom i djelotvornošću Duha Svetoga, pa se stoga ističe važnost epikleze u euharistijskom slavlju, jer bez nje bi euharistija kao slika (odraz otajstva) ostala prazna.

U grčkoj tradiciji IV. i V. stoljeća značajan je nauk Teodora Mopsuestijskog, koji u euharistijskom otajstvu (*mysterion*) vidi stvarnost spasenja skrivenu pod simbolom. Kao što se spasenje događa Božjim ulaskom u ovaj materijalni svijet, tako se ono stvarno događa i u svetoj tajni. Liturgija je tako sama prisutnost Krista posredstvom Duha Svetoga, pa je stoga logično da središte ekonomije spasenja u vremenu Crkve bude euharistija. Zato euharistijskoj pričesti ne smiju pristupiti oni koji su u grijesima, a onima koji se brinu za svoje spasenje dolikuje pristupiti posvećenim otajstvima. Budući da Isus nije rekao: "Ovo je znamen mojega tijela i krvi", nego je rekao: "Ovo je moje tijelo i moja krv", u euharistiji je već preobražena stvarnost, koja se događa po silasku Duha Svetoga. To je hrana besmrtnosti. Slično govori i Ivan Damaščanski kada naglašava Kristovo čovječstvo i opominje da se materija ne smije prezirati jer se i Bog utjelovio i materija je stoga sredstvo našega spasenja. Zato je priladno da u euharistiji materija postaje otajstveno, proslavljeno tijelo i krv Krista Spasitelja.

Najznačajniji tumač ovog vida euharistijskog realizma je Ivan Zlatousti (+ 407.), nazvan i "Učitelj euharistije". Uporaba slikovitog i simboličkog govora, npr.: "Pred nama leži Isusovo tijelo, ne samo da ga dotaknemo, nego da ga jedemo", služi mu da istakne realnu prisutnost Krista u euharistijskim prilikama. Takav govor, za većinu

⁶⁷ Usp. F. COURTH, *Sakramenti*, str. 267-268.

⁶⁸ O tome više u D. STANILOJE, *Pravoslavna dogmatika III.*, str. 66-73.

istočnih otaca, na primjer Bazilija, Grgura Nisenskog i Grgura Nazijanskog, nije oprečan simboličkom izražavanju, nego ga pojačava i nadopunja.

Osnovni model tumačenja euharistijske Kristove prisutnosti je model utjelovljenja. Hipolitova *Traditio apostolica* sadrži tri vrste govora o euharistiji. Govor vjere tumači Kristovu volju i riječi ustanove, apologetski i liturgijski govor (upućuje na preobrazbu darova, a teološkim se govorom nastoji objasniti otajstvo euharistije. Euharistijska žrtva je izmjena dara vjernika sa žrtvom samoga Boga u Isusu Kristu, koji se daruje u euharistijskom Tijelu i Krvi. Justin i Irenej nastoje dokazati susljednost Staroga i Novoga zavjeta te žrtveni karakter euharistije ističući promjenu načina, od krvne do nekrvne žrtve.

Pravoslavna teologija euharistiju promatra ne samo kao jednu svetu tajnu, nego kao središte i izvorište jedinstva Crkve kao Tijela Kristova.⁶⁹ Svrha liturgije je suobličenje s Kristom u njegovu Tijelu, koje je Crkva. Cilj je zajedništvo s Bogom započeto u ovom životu a nastavlja se u vječnosti. Euharistija je sakrament spasenja i ona čini Crkvu, posvećuje i iznutra preobražava čovjeka. Tako liturgija je ucijepljenost u zajednicu vjernika, u Crkvu koja je i sama plod Božjeg nastojanja oko čovjekova spasenja. Zbog toga što je čovjek u tijelu, euharistija je također tvarna, materijalna stvarnost. Kristova preobrazba tjelesnosti snagom Duha je početak naše preobrazbe. Spasenje tijela se ostvaruje kroz prožetost Duhom po suobličenju Kristu. Budući da su duša i tijelo neodvojivi, posvećenje tijela označava i posvećenje duše i obratno. Tijelo je tako u mogućnosti postati posrednikom božanske stvarnosti. U euharistiji radi se o tome da tvar i riječ uđu u jedinstveni odnos sa osobama po zajedništvu tijela i krvi Kristove. Cilj je da tijelo postane sposobno za uskrsnuće, i da se tako ostvari Božje kraljevstvo.⁷⁰

⁶⁹ To ističu redom svi pravoslavni teolozi: Usp. J. POPOVIĆ, *Dogmatika Pravoslavne Crkve, III*. Manastir Čelije - Beograd, 1978.; L. MIRKOVIĆ, *Pravoslavna liturgika ili nauka o bogoslužju Pravoslavne Istočne Crkve, II. dio: Svete tajne i molitvoslovlja*, Beograd, ³1983.; A. JEVTIĆ, *Evharistija u Istočnoj Crkvi, Teološki pogledi*, 7 (1974), 4, str. 209-235.

⁷⁰ Usp. J. RATZINGER, *Duh liturgije*, str. 173-174. Slično razmišlja i J. ZIZJULAS, *Evharistijski pogled na svet, Teološki pogledi* 6 (1973.), 1-4, str. 37-45.

3.2. Euharistijska promjena

Dok se srednjovjekovna katolička teologija upustila u rasprave o načinu euharistijske pretvorbe, pravoslavna teologija u načelu smara da nije moguće raspravljati o tome kako se pretvorba događa. Prihvataju se izrazi koji se u otačkoj teologiji upotrebljavaju da označe euharistijsku promjenu, a to su *metabole* (promjena) kod Justina,⁷¹ odnosno *metapoiein* kod Grgura Nisenskog i Ivana Damašanskoga. Pojedini teolozi služe se pojmovima kao što su *metastoiceiosis*, *metarythmisis*, pa i *metaousiosis* - što bi odgovaralo pojmu transupstancijacije.⁷² U euharistijskim molitvama, na primjer u Liturgiji sv. Ivana Zlatoustog moli se da Bog udostoji *promijeniti* darove po Duhu Svetom, a u Liturgiji sv. Bazilija molitva je upućena Bogu kako bi darove očitovao kao Tijelo i Krv Kristovu.

“Pravoslavno poimanje pretvorbe je dakle usredotočeno na μεταβολη (promjenu, *transmutatio*), gdje se ne radi o filozofskom tumačenju kako se to događa nego o iskazu vjere u pretvorbu. Rasprava o načinu Kristove prisutnosti razvila se je posebno u VIII. st., unutar dispute o štovanju svetih slika (ikona), u kojoj je s jedne strane stajalo *analoško-simboličko tumačenje* Pseudo-Dionizija, a s druge strane *realističko tumačenje*, oslonjeno na vjeru u realno utjelovljenje Sina Božjega. Pobjeda zagovornika štovanja ikona, slavljena kao pobjeda pravoslavlja, imala je veliki utjecaj i na tumačenje euharistijskoga otajstva, u kojemu se ispovijeda prisutnost proslavljenoga i preobraženoga tijela Krista, pravoga Boga i čovjeka.”⁷³ Dok su neki oci u početku euharistijske darove prostodušno nazivali *simbolima* i *slikama*, kasnija teologija izbjegava te izraze i upotrebljava ih samo za još neposvećene darove.

Ipak, pojam promjene biti (*metaousiosis* = transupstancijacija) nije stran pravoslavnoj teologiji. Njega posebno nalazimo u tekstovima koji odbacuju protestantski nauk o samo simboličkoj Kristovoj prisutnosti pod prilikama kruha i vina. Značajni dokumenti, kao što si takozvane “simboličke knjige” poput *Confessio Othodoxa* (Pravoslavna vjeroispovijest) kijevskog mitropolite Petra Mogile (iz 1640. i

⁷¹ JUSTIN, *Apologije*, Verbum, Split, 2012., str. 104.

⁷² Usp. A. MATELJAN, *Svete tajne. Sakramenti u pravoslavlju*, Crkva u svijetu, Split 2020., str. 113.

⁷³ A. MATELJAN, *Svete tajne. Sakramenti u pravoslavlju*., str. 113.

1642.) i *Confessio* (Vjeroispovijest) jeruzalemskog patrijarha Dositeja (iz 1972.), sadrže taj izraz za tumačenje euharistijske pretvorbe. Ruski metropolit Filaret u svojem utjecajnom *Katekizmu* objašnjava da se tu ne radi o prihvatanju skolastičkog katoličkog tumačenja oslonjenog na aristotelovsku filozofiju, nego o potvrđivanju pravoslavne vjere u istinsko Tijelo Kristovo i Krv Kristovu u euharistiji.

Većina suvremenih pravoslavnih teologa protive se uporabi tog izraza, naglašavajući kako on upućuje na promjenu identiteta euharistijskih darova, dok prema pravoslavnom shvaćanju identitet kruha i identitet vina ostaju i nakon posvete, a što prema njima niječe katolički nauk o pretvorbi biti.⁷⁴ U euharistiji se događa čudo po kojemu kruh i vino zadobivaju novu kvalitetu, a ona se sastoji u njihovoj eshatološkoj preobrazbi. Za objašnjenje onoga što se događa u euharistijskoj promjeni, smatraju oni, najzgodnija je slika Kristova preobraženja na Gori. U euharistiji je prisutan proslavljeni Krist, pa se zato u pričesti ne radi o blagovanju Tijela i Krvi Kristove u naravnom obliku, nego o pričesti Gospodinove nove i nevidljive, proslavljene tjelesnosti, te se na taj način pričesnici sjedinjenju sa proslavljenim Kristom.

Pravoslavno tumačenje euharistijsku pretvorbu shvaća kao *metafizičko čudo* koje nadilazi ovozemaljsku stvarnost, a označava da je euharistijski kruh postao nebesko tijelo Kristovo.⁷⁵ To je različito od Kristove prisutnosti na način njegova silaska na zemlju u Utjelovljenju, budući da proslavljeno Kristovo nebesko tijelo ne pripada više ovome svijetu. Da bi se to ispravno razumjelo značajna su sva evanđeoska događaja, jedan za vrijeme Isusova zemaljskoga života, a drugi kojim njegov ovozemaljski život završava. Preobraženje na Gori upućuje na konačnu proslavu Krista, koja se događa uskrsnućem i uzašašćem na nebo. Ta dva događaja postaju ključ za razumijevanje euharistijske preobrazbe kruha i vina u proslavljenoga Krista. Zato u pravoslavnom shvaćanju i štovanju euharistije, naglašavaju pravoslavni teolozi, nisu same euharistijske prilike kao takve, nego proslavljeni Krist.

⁷⁴ Problem je u ispravnom razumijevanju katoličkog nauka, misli J. RATZINGER, *Bog s nama. Euharistija - središte života*, str. 75-98.

⁷⁵ Tako tumači teolog Sergej Bulgakov. Citirano prema A. MATELJAN, *Svete tajne. Sakramenti u pravoslavju*, str. 114.

Svojom proslavom Krist nije izgubio tijelo, nego je ono zadobilo novi način postojanja, i dalje u jedinstvu s Logosom pa je to isto tijelo uskrsnućem i uzašašćem uzeto u nebo te je po Duhu u jedinstvu sa božanstvom. “Proslavljeno Kristovo tijelo ostaje trajno sjedinjeno s Logosom u dimenziji koja je iznad našega vremena i prostora, što ne znači da ne zahvaća u ovu našu stvarnost, samo što ne potpada pod naše kategorije. Stoga tumačenje Kristove euharistijske prisutnosti našim ovozemaljskim kategorijama zapravo ne dohvaća bit stvarnosti. Ovakvo razmišljanje o Kristovoj nazočnosti u Liturgiji pridonijelo je oblikovanju liturgijskog prostora u kojemu je oltar, na kojemu se događa pretvorba i uprisutnjuje Krist, skriven iza ikonostasa”.⁷⁶

Pravoslavni teolozi smatraju da se ne može raspravljati o preciznom trenutku promjene euharistijskih prilika, budući da je to djelo Duha Svetoga, kojega se zaziva u epiklezi, a ne svećenika koji izgovara Isusove riječi sa posljednje večere, djelujući tako *in persona Christi*. “Pravoslavna teologija se nije oslonila na filozofsku analizu stvarnosti da bi se njom poslužila u tumačenju euharistijske pretvorbe, nego je tumači nadasve pneumatološki. Kao što se utjelovljenje događa po djelovanju Duha Svetoga, tako se i euharistijsko 'uprisutnjenje' događa po Duhu Svetom. Stoga je u središtu *epikleza*, zaziv Duha Svetoga nad darove, što nije precizni trenutak promjene nego neizostavni dio euharistijske molitve. To gledanje nalazimo kod većine današnjih teologa. Tako carigradski patrijarh Dionizije, 1894. godine jasno veli: 'Nepodijeljena Crkva potvrđuje da su sveti darovi posvećeni nakon zaziva Duha Svetoga'.⁷⁷

U svakom slučaju važno je istaknuti da, koliko god izbjegavala u filozofskim terminima definirati način euharistijske pretvorbe kao i njezin precizni trenutak, smatra, “učenje Crkve o pretvaranju kruha i vina u Tijelo i Krv Kristovu djelovanjem Duha Svetoga, Pravoslavna Crkva je smatrala i smatra jednom od središnjih točaka svoga učenja”.⁷⁸ To se u praksi pokazuje u naglašenom poštivanju euharistijske (božanstvene) liturgije, te kod primanja svete pričesti, koja se podjeljuje pod objema prilikama. Vjernicima se preporuča također i češća sveta pričest, uz vrlo ozbilju pripremu koja uključuje ispovijed i euharistijski post. “Priprava se vrši postom i molitvom, jer post i

⁷⁶ A. MATELJAN, *Svete tajne. Sakramenti u pravoslavlju*, str. 115.

⁷⁷ A. MATELJAN, *Svete tajne. Sakramenti u pravoslavlju*, str. 116-117.

⁷⁸ B. BORIĆ, *Svete tajne pravoslavne Crkve*, Beograd, 1962., str. 51.

molitva čiste dušu od svakog grijeha i nečistoće. Pri tom je čovjek dužan da ispituje sebe i da savjest svoju očisti od grijeha pokajanjem.”⁷⁹

Spomenimo kako je također razlika u euharistijskoj liturgiji korištenje kvasnog (u katoličkoj liturgiji beskvasnog) kruha. Razlog je vjerovanje da je Isus koristio kvasni kruh, kao i značenje kvasca u prisposobi o rastu kraljevstva Božjega. Također i neke od najstarijih liturgijskih tradicija koriste kvasni kruh za pripremu euharistijskih darova. U svakom slučaju kruh mora biti pšenični i svježe pečen. Uz to, ako se želi preciznije teološki tumačiti ono što je Isus učinio na Posljednjoj večeri, to je bila anticipacija njegove muke i smrti, dok Crkva počinje slaviti euharistiju tek nakon Pedesetnice, odnosno nakon silaska Duha Svetoga, koji u činu molitve Crkve posvećuje i mijenja darove kruha i vina u Tijelo i Krv Kristovu. Dakle, prva euharistija se dogodila nakon Uskrsnuća, na blagdan Duhova, prilikom silaska Duha nad apostole kada je konstituirana Crkva, i od prisutnosti Duha Svetoga svi crkveni obredi i molitve imaju svoju snagu. Dakle, budući da prva euharistija u eklezijalnom smislu nije bila Posljednja večera nego Pedesetnica, pravoslavna euharistijska liturgija nije tumačena u prvom redu kao spomen-čin povijesnog događaja Posljednje večere, niti je usredotočena isključivo na žrtvu križa, nego je susret s uskrsnulim i proslavljenim Kristom.⁸⁰ Ona je predokus budućeg blaženog stanja, a ne razmatranje Golgote. Zato je i prostor hrama tako uređen da dočara prisutnost neba, Krista Svevladara, Bogorodice Marije, anđela i svetaca koji uzdaju hvalu Bogu.

⁷⁹ J. POPOVIĆ, *Dogmatika Pravoslavne Crkve*, III., str. 569.

⁸⁰ Usp. DANILO (episkop), *Mistagoški značaj svete tajne euharistije*, *Teološki pogledi* 14 (1981.), 1-3, 66.

4. NASTOJANJA OKO RAZUMIJEVANJA

“Euharistija je zajedništvo Boga i čovjeka te molitva upućena Ocu u Kristu i izvršena silaskom Svetog Duha. Epikleza je ispunjenje euharistijske radnje isto kao što je Pedesetnica ispunjenje božanske ekonomije spasenja”,⁸¹ veli suvremeni pravoslavni teolog John Meyendorff. U euharistijskom bogoslužju svećenik nije onaj koji pretvara kruh i vino u Krv i Tijelo Kristovu, nego zaziva Duha Svetoga kako bi njegovom snagom izgovorene Kristove riječi postale djelotvorne. Nakon što je na I. carigradskom saboru (381.) dogmatski učvršćena vjera u božanstvo Duha Svetoga, zaziv Duha Svetoga sve je jasnije oblikovan u molitvama, pa tako i najstarije euharistijske molitve redovito sadrže zaziv Duha Svetoga nad darove.

Međutim, već od IV. stoljeća uočavaju se razlike između aleksandrijsko-rimske i antiohijsko-bizantske liturgijske tradicije. Rimska liturgija, kao baštinica aleksandrijske tradicije, stavlja naglasak na ustanovu euharistije na Posljednjoj večeri, te na same riječi Gospodinove koje upućuju na njegovu stvarnu prisutnost u prilikama kruha i vina. Bizantinska liturgija, oblikovana na jeruzalemsko-antiohijskoj tradiciji naglašava povijest spasenja u čijemu su središtu otajstvo utjelovljenja, muke, smrti, uskrsnuća i uzašašća Kristova te dar Duha Svetoga, a riječi ustanove su promatrane u kontekstu zahvale (*euharistein*). Nakon što je skolastička teologija prihvatila aristotelovski model gledanja na stvarnost po kojoj je stvarnost sastavljena od materije i forme (supstancije i akcidenata), usredotočila se na *bit sakramenta*, koji se nalazi u činu sjedinjenja *materije* (kruh i vino) i *forme* (riječi posvete). Kao forma smatraju se Kristove riječi izgovorene na Posljednjoj večeri, koje svećenik izgovara u prvom licu (*in persona Christi*). Sjedinjenjem materije i forme ostvaruje se sakramentalni čin.

Pravoslavna teologija se nije oslonila na filozofsku analizu stvarnosti već euharistiju tumači pneumatološki i eshatološki. Kao što se utjelovljenje događa po djelovanju Duha Svetoga, tako je i Krist prisutan po Duhu Svetom. U središtu je *epikleza*, zaziv Duha Svetoga nad darove, što nije precizni trenutak promjene nego neizostavni dio euharistijske molitve.

⁸¹ Đ. MAJENDORF, *Vizantijsko bogoslovlje. Istorijski tokovi i dogmatske teme*, Kalenić, Kragujevac, 1985., str. 252-253.

4.1. Značaj epikleze u euharistijskoj molitvi

Kršćanska euharistijska molitva (*anafora*) potječe u direktnoj liniji od židovske molitvene vrste *berakah*, što bi se moglo prevesti kao blagoslov. Na grčki se ta riječ prevodila kao *euhologia* ili kao *eucharistia*, što je i prevagnulo. Isus je na Posljednoj večeri izrekao i nad kruhom i nad vinom molitvu zahvale (*berakah*) a Crkva ju je preuzela. Bitni strukturni dijelovi su izricanje blagoslova te nabranje čudesnih Božjih djela koja izazivaju stav i osjećaje koji se iskazuju blagoslovom, te je stoga *berakah* iskaz slavljenja Boga.

Kao što smo prije spomenuli Hipolit Rimski u *Apostolskoj tradiciji* (oko 215.), donosi nam najstariju sačuvanu euharistijsku molitvu (*anafora*), koja je u upotrebi od najstarijih vremena, ne samo u Rimskoj crkvi, nego i u Egiptu i Etiopiji, pa sve do danas. Nakon slavlja krštenja i pomazanja, u misi pod kojom se vrši i posvećenje biskupa, opisan je tijek euharistijskog slavlja Rimske crkve. Euharistijska molitva započinje poljupcem mira i prinosom darova, te slijedi dijalog otvaranja. Slijedi središnji dio euharistijske molitve s riječima ustanove, te *anamneza* – spomen Kristove smrti i uskrsnuća, i *epikleza* – zaziv Duha Svetoga nad darove i vjernike. Hipolitov obrazac euharistijske liturgije upućuje na osnovni obrazac koji će sadržavati sve kasnije euharistijske liturgije. Hipolitova anafora, u usporedbi sa židovskim molitvama, ističe specifičan sadržaj kršćanskog vjerovanja ali je struktura bliska načinu molitve židovskih blagoslova: slavi se Bog, zbog čudesnih djela što ih je izveo po Isusu. Vrhunac je sam evanđeoski izvještaj o ustanovi euharistije, a novost je upravo zazivanje Duha Svetoga nad darove (*epikleza*) te izričiti spomen žrtvenog značaja euharistije. Epikleza je prošnja, odnosno molitva, koja se nalazi na završetku spomena (*anamneze*). Velika doksologija na kraju Hipolitove anafore također je u stilu židovskih blagoslova.⁸²

U euharistijskoj molitvi usko su povezane tri teme: zahvala, spomen i žrtva. Po zahvali je čitavo slavlje i dobilo svoje najstarije ime: zahvaljivanje - *eucharistia*. Za zahvalu je bitan spomen-čin kao posadašnjenje prisutnosti onoga na čemu se zahvaljuje,

⁸² Usp. Z. PAŽIN, *Povijest liturgije*, Đakovo, 1989., str. 10-11.

a to je otajstvo Kristove muke, smrti i uskrsnuća, što označava sam žrtveni značaj euharistijskoga slavlja.

Pretvorba kruha i vina u Tijelo i Krv Kristovu moguća je samo Božjim zahvatom. Svećenik govori Isusove riječi sa Posljednje večere, ali snaga preobrazbe dolazi od Boga. Kako smo već vidjeli, skolastička teologija se usredotočila na izgovaranje Isusovih riječi *in persona Christi* što je prihvaćeno i izraženo u dokumentima crkvenog učiteljstva. Tim se želi reći kako je svećenik koji slavi euharistiju “instrument Kristova djelovanja”. Prigovor na to tumačenje je kako nedostaje pneumatološki vid, budući da djelotvornost sakramenta dolazi od Duha Svetoga, pa je stoga molitva za silazak Duha Svetoga (epikleza) nenadomjestivi dio svake euharistijske molitve.⁸³ Dakle, svećenikovo ponavljanje riječi Kristovih, koje je izgovorio na Posljednjoj večeri, treba biti povezano sa molitvom zaziva Duha Sveoga nad darove. Prema pravoslavnom tumačenju liturgije, tek je onda dovršen sveti čin i darovi su posvećeni. Svi pravoslavni teolozi drže da je za pretvorbu nužna čitava euharistijska molitva, a neki da je potreban tijek čitave liturgije.

Sam način slavljenja liturgije upućuje na razlike u teološkim tumačenjima. U rimskoj liturgiji euharistijska molitva i čin pretvorbe događa se pred očima svih vjernika koji stoje ispred ili oko oltara. Time se želi također naglasiti osobno i aktivno sudjelovanje svih vjernika u euharistiji. Pravoslavna liturgijska tradicija više naglašava mistični element bogoslužja pa se stoga najbitniji dio euharistiji, sama euharistijska molitva (anafora) moli u oltaru iza ikonostasa, skriveno od očiju vjernika. Molitveni dijalog se odvija između đakona i svećenika, a tek nakon euharistijske molitve darovi se iznose i pokazuju vjernicima, potičući ih na poklonstvo Kristu koji se čitavim svojim tijelom i dušom nalazi pod prilikama kruha i vina.⁸⁴

Budući da je pravoslavna strana smatrala da u *Rimskom kanonu* (I. euharistijskoj molitvi) nedostaje upravo epikleza, odnosno da ona nije dovoljno istaknuta, u

⁸³ Usp. T. IVANČIĆ, Euharistija i Duh sveti, *Bogoslovska smotra*, 51 (1981.) 2-3, 256-271.

⁸⁴ Usp. *Božanska liturgija svetog Oca našega Bazilija Velikoga*, na:

<https://drive.google.com/file/d/0B3ND72wxdm5iTk0yWDBoMEYzTms/view?usp=sharing> (2. 10. 2020.)

liturgijskoj obnovi rimskog obreda i euharistijske liturgije u Katoličkoj Crkvi nakon Drugog vatikanskog koncila stavljen je dužan naglasak na epiklezu u euharistijskim molitvama, koja je jasno izražena i povezana s anamnezom i riječima ustanove.

4.2. Problem tumačenja pretvorbe

Katolička Crkva i Pravoslavne Crkve jasno naučavaju da je u euharistiji Krist stvarno prisutan pod prilikama kruha i vina. To se uprisutnjenje ostvaruje po euharistijskoj molitvi koju izgovara svećenik, a koja sadrži Isusove riječi nad kruhom i vinom te molitvu Crkve da Duh Sveti posveti i promijeni te darove u Tijelo i Krv Kristovu. U Katoličkoj Crkvi, nakon srednjovjekovnih rasprava o načinu Kristove prisutnosti u euharistijskim prilikama, prihvaćeno je tumačenje pretvorbe na način “promjene biti”, to jest *transupstancijacije*, što je potvrdio 1215. IV. Lateranski koncil.⁸⁵ Od tog vremena su se u katoličkoj tradiciji razvili razni oblici štovanja Presvetog sakramenta: klanjanja izloženim posvećenim darovima i euharistijske procesije. U posvećenoj hostiji Krist ostaje prisutan također i nakon misnog slavlja, zbog čega se posvećene prilike čuvaju te im se iskazuje štovanje. Katolička teologija smatra prikladnim tumačenje pretvorbe na način *transupstancijacije*, jer to tumačenje pomaže da se razumije Kristova prisutnost u euharistiji uz činjenicu da posvećeni kruh i vino i dalje ostaju nepromijenjeni u svojem izvanjskom obliku.

Pravoslavna teologija, izražavajući vjeru da su kruh i vino uistinu tijelo i krv Kristova, smatra da nije prikladno euharistijsku pretvorbu (promjenu - *metabole*) tumačiti oslanjajući se na filozofiju, nego da se treba osloniti na svetopisamski način govora o otajstvu (*mysterion*), koje je uvijek djelo Duha Svetoga.⁸⁶ Stoga, za razliku od katoličkog nauka o euharistiji, ne ističe konkretnu formulu po kojoj svećenik izvršava pretvorbu. Otajstvo euharistije događa se po liturgiji kao cjelini pri čemu zaziv Duha svetoga nad darove ima središnje značenje. U tom pogledu filozofsko objašnjenje načina pretvorbe nije od velike pomoći, jer se radi o “otajstvu vjere”. Neki teolozi čak smatraju da pojam transupstancijacije stoga treba izričito odbaciti. Drugi pravoslavni teolozi rado

⁸⁵ H. DENZINGER - P. HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja*, br. 802.

⁸⁶ Usp. B. BORIĆ, *Svete tajne Pravoslavne Crkve*, str. 51.

upotrebljavaju slike kojima se može uputiti na prisutnost Kristovu, a na način da se ne niječe stvarnost kruha i vina koja i dalje ostaje dostupna ljudskim osjetilima.⁸⁷

Budući da je u euharistiji prisutan proslavljeni Krista među nama, prikladni način euharistijske pretvorbe vidi se u slici Isusova preobraženja na Gori Taboru, odnosno u proslavi njegova uskrsloga tijela, koje je uzneseno na nebo. Sam proslavljeni Krist, osobno nazočan u euharistiji, unosi u sadašnji trenutak života vjernika ono što se već dogodilo, a to je njegovo pashalno otajstvo muke, smrti i uskrsnuća, te ono što će se tek dogoditi, a to je nebesko zajedništvo s njim u eshatonu. Tijelo koje Isus nudi za hranu, u skladu sa velikim euharistijskim govorom u Ivanovu evanđelju (Iv 6) spada u red duhovnih stvarnosti, jer je tijelo proslavljenog Gospodina. Po euharistijskoj pričesti to blagovano tijelo Kristovo postaje “zalog vječnoga života”.

4.3. Euharistija u teološkom dijalogu

Razlike u nauku o euharistiji između Katoličke i Pravoslavne Crkve vidljive su u slijedećim pitanjima: (1) Upotreba beskvasnog kruha u katoličkoj liturgiji, a kvasnog u pravoslavnoj liturgiji; (2) Objašnjenje pretvorbe kao transupstancijacije u trenutku izgovaranja riječi ustanove u katoličkoj teologiji, a insistiranje na epiklezi i cjelini anafore u pravoslavnoj teologiji; (3) Dijeljenje svete pričesti kod katolika uobičajeno je pod jednom prilikom a kod pravoslavaca pod obje prilike. Teološka nastojanja da se ova pitanja razjasne vidljiva su nakon Drugog vatikanskog koncila, kada se razvio ekumenski dijalog između Katoličke Crkve i Pravoslavnih Crkava.

Teološki dijalog se uvijek odvija na više razina, u osobnim kontaktima i na ekumenskim simpozijima, ali najveći pomak dogodio se osnivanjem *Mješovite međunarodne komisije za teološki dijalog između Katoličke Crkve i Pravoslavnih Crkava* 1975. godine, koja je zaživjela inicijativom pape Ivana Pavla II. i ekumenskog patrijarha Demetriosia I. 1979. godine. U tu komisiju, koja je formalno poluslužbena, imenovani su vrsni katolički teolozi te predstavnici pojedinih Pravoslavnih Crkava, a

⁸⁷ Đ. MAJENDORF, *Vizantijsko bogoslovlje*, str. 252-253.

ona nastavlja djelovati sve do danas, s prekidom u posljednjem desetljeću XX. stoljeća, kada se događaju velike društvene promjene u pravoslavnim zemljama.⁸⁸ Tri dokumenta ove komisije, sa zasjedanja u Münchenu (1982.), pod naslovom *Otajstvo Crkve i euharistije u svjetlu otajstva Presvetoga Trojstva*, zatim dokument iz Barija (1987.) *Vjera, sakramenti i jedinstvo Crkve*, te dokument iz Valamo (1988.) *Sakrament reda u sakramentalnom ustroju Crkve* dotiču pitanja euharistije.

U dokumentu *Otajstvo Crkve i euharistije u svjetlu otajstva presvetog Trojstva* naglašava se kako Krist i njegov događaj spasenja na sakramentalni način djeluju u povijesti snagom Duha Svetoga, a to se posebno ostvaruje u euharistiji, koja je sakrament samoga Krista koji je na Posljednjoj večeri sebe dao učenicima kao lijek besmrtnosti i znak eshatološkog ostvarenja kraljevstva Božjega. Duh Sveti čini da i Crkva i euharistija budu Tijelo Kristovo, a o odnosu Crkve i euharistije kaže se: “Tako Crkva slavi s jedne strane euharistiju kao izraz nebeske liturgije u ovom vremenu; s druge strane euharistija izgrađuje Crkvu u smislu da Duh uskrslog Krista oblikuje Crkvu u tijelo Kristovo. Zato je euharistija istinski sakrament Crkve, naime istovremeno kao sakrament potpunog predanja Gospodnjeg za svoje i kao očitovanje i rast Kristova tijela, to jest Crkve. Hodočasnička Crkva slavi na zemlji euharistiju, dok ne dođe Gospodin da preda kraljevstvo Bogu Ocu, kako bi Bog bio sve i u svemu. Tako ona anticipira sud svijeta i konačnu preobrazbu svijeta”.⁸⁹

U tekstu koji govori o euharistijskoj pretvorbi stoji sljedeće: “Duh pretvara (*metabole*) posvećene darove u Kristovo tijelo i krv da bi dovršio rast tijela koje je Crkva. U tom smislu cijelo je slavlje jedna epikleza, koja se u određenim trenucima jasnije izražava. (...) Euharistijsko slavlje u svojoj cjelini čini nazočnim trojstveno otajstvo Crkve. Od slušanja riječi, koja ima svoj vrhunac u naviještanju evanđelja - ono je apostolski navještaj Riječi koja je postala tijelom, prelazi se na zahvalu Ocu, spomenčin Kristove žrtve i zajedništvo s njime zahvaljujući molitvi epikleze, koja biva upravljena u vjeri. Jer u euharistiji epikleza nije samo zaziv za sakramentalnom transformacijom kruha i vina u čaši. Ona je također molitva za puni plod u zajedništvu

⁸⁸ Usp. R. PERIĆ, *Ekumenske nade i tjeskobe*, Crkva na kamenu, Mostar 1993., str. 74-81; prijevod prvih dokumenata na str. 271-311. Usp. N. IKIĆ, *Ekumenske studije i dokumenti*, str. 180-230.

⁸⁹ N. IKIĆ, *Ekumenske studije i dokumenti*, str. 185.

svih u misteriju koji je Sin objavio”.⁹⁰ U ovom odlomku naglašeno je upravo pravoslavno shvaćanje značenja epikleze za euharistijsku pretvorbu, za koju se ne spominje pojam *transubstancijacije*, dok se izričito ističe termin *metabole* (promjena).

U nastavku dokumenta objašnjava se značenje euharistijskog zbora (*synaxis*) kao novoga zajedništva (*koinonia*) okupljenog oko biskupa, kojemu vlast (*exousia*) dolazi od Duha Svetoga sakramentalnim ređenjem (rukopoloženjem). To zajedništvo ima eshatološku, kerigmatsku, služiteljsku i duhovnu dimenziju. Apostolsko nasljedstvo, kao garant zajedništva među Crkvama, označava neprekinutost svjedočenja vjere. Ako euharistiji ne predsjedava biskup nego prezbiter, nužan je spomen biskupova imena. Svako euharistijsko slavlje povezuje mjesnu Crkvu sa sveopćom Crkvom, i na taj se način izgrađuje Tijelo Kristovo. Da bi se to ostvarilo potrebna je “istovjetnost između otajstva Crkve koje se danas doživljava u mjesnoj Crkvi s otajstvom Crkve koje je doživljavala prvotna apostolska zajednica”, kao i “uzajamno priznanje danas između vlastite mjesne Crkve i drugih Crkava (...) pod uvjetima izraženim u anafori sv. Ivana Krizostoma i u prvim antiohijskim anaforama: ista kerigma, ista vjera i volja za zajedništvom u ljubavi i služenju (*agape - diakonia*) ne samo riječima nego i djelima”.⁹¹

Nakon mučnih rasprava oko pitanja unijatizma, komisija je objavila dokument iz *Vjera, sakramenti i jedinstvo Crkve*⁹² (Bari, 1987.) koji ima dva dijela: “Vjera i zajedništvo u sakramentima” i “Odnos sakramenata inicijacije prema jedinstvu Crkve”. Naglašeno je da “svaki sakrament pretpostavlja i izražava vjeru Crkve koja ga slavi. Crkva čini stvarno u sakramentima više od ispovijedanja i izražavanja svoje vjere: ona uprisutnjuje otajstvo koje slavi. Duh Sveti objavljuje Crkvu kao Tijelo Kristovo koje on utemeljuje i daje mu rasti. Tako Crkva po sakramentima hrani i razvija zajedništvo vjere svojih članova”.⁹³ Odnos vjere i liturgije, sakramenata i Duha Svetoga, te uvjeti zajedništva u vjeri izloženi su u načelnim crtama. Posebno je istaknuta neodvojiva veza krštenja, potvrde (miropomazanja) i euharistije, te su nabrojene slaganja i razlike kod slavljenja svetih sakramenata.

⁹⁰ N. IKIĆ, *Ekumenske studije i dokumenti*, str. 185-186.

⁹¹ R. PERIĆ, *Ekumenske nade i tjeskobe*, str. 81.

⁹² Usp. R. PERIĆ, *Ekumenske nade i tjeskobe*, str. 287-300; N. IKIĆ, *Ekumenske studije i dokumenti*, str. 194-206.

⁹³ Prema: N. IKIĆ, *Ekumenske studije i dokumenti*, str. 196.

Dokument *Sakrament reda u sakramentalnom ustrojstvu Crkve s posebnim osvrtom na važnost apostolskog nasljedstva za posvećenje i jedinstvo naroda Božjega*,⁹⁴ prihvaćen u Ussi Valamo, tvrdi: “U predsjedanju euharistijskom skupu uloga biskupa nalazi svoje ispunjenje. Prezbiteri sačinjavaju zbor koji ga okružuje za vrijeme slavlja. Oni vrše odgovornosti koje im biskup povjeri slaveći sakramente, poučavajući riječ Božju i upravljajući zajednicom u dubokom i neprekinutom zajedništvu s njime. Đakon je postavljen za pomaganje biskupu i svećeniku i služi kao sveza između njih i zajednice vjernika”.⁹⁵

Na taj su način teološki jasno izražene točke slaganja kao i razlike u tumačenju euharistijskog ostajstva u katoličkoj i pravoslavnoj teologiji. To se na poseban način tiče upravo teme euharistijske pretvorbe te načina njezina tumačenja u Katoličkoj Crkvi i Pravoslavnim Crkvama.

⁹⁴ Usp. R. PERIĆ, *Ekumenske nade i tjeskobe*, str. 300-311; N. IKIĆ, *Ekumenske studije i dokumenti*, str. 206-220.

⁹⁵ N. IKIĆ, *Ekumenske studije i dokumenti*, str. 213.

ZAKLJUČAK

Za razumijevanje tumačenja Kristove euharistijske prisutnosti treba imati na pameti da se u euharistiji radi o osobnom susretu s Bogom na ljudski način i to u simboličkom činu Crkve. Odnos s drugim uključuje izričaj, odnosno sustav znakova i simbola, te tjelesno posredovanje. Duhovnu stranu našega života očitujemo i posređujemo na tjelesan način.⁹⁶ Svako tjelesno očitovanje i djelovanje nužno ima i simbolički sadržaj. U ranom kršćanstvu ispovijest vjere, predavana katekumenima, kao znak raspoznavanja, nazvana je *Symbolon*. Simbolička svijest ukazuje na otvorenost prema nadnaravnom, a simbolički sustav je u temelju svake religije, kulta (bogoštovlja) i kulture (napretka). Tko je upućen u vjeru Crkve postaje sposoban razumjeti značenje čina koji izvan vjere Crkve ostaju neshvatljivi. Budući da se čovjek simbolički očituje i komunicira, onda je shvatljivo da se i sam Bog u Isusu Kristu služi tim načinom kako bi uspostavio odnos s čovjekom.

Euharistijska liturgija je događanje u kojemu duboko značenje imaju stvarni simboli kruha i vina, koje je Gospodin Isus na Posljednjoj večeri uzeo u ruke, blagoslovio i nad njima izgovorio riječi: “Ovo je moje tijelo koje se za vas predaje (...) ova čaša novi je savez u mojoj krvi koja se za vas prolijeva” (Lk 22, 19-20). Apostolska Crkva nakon Pedesetnice započinje slaviti Večeru Gospodnju, euharistiju, u kojoj pod prilikama kruha i vina susreće proslavljenog Krista. Teološki govor o Kristovoj prisutnosti u euharistijskim prilikama pretpostavlja vjeru u proslavljenog Krista. Njegova proslava, uzašašće na nebo i trojstveno zajedništvo u kojemu je i njegovo čovječstvo, omogućuje mu da bude prisutan gdje, kada i kako hoće, bez prostorno-vremenskih ograničenja. Budući da smo mi u tijelu, naša mogućnost komunikacije s Kristom je ograničena. Zbog toga se on prilagođava nama, pa na tjelesan načinu u posvećenom kruhu i vinu, u euharistijskom otajstvu Crkve snagom Duha Svetoga postaje osobno, stvarno i bitno prisutan u sve vrijeme do svojega ponovnoga dolaska.

Katolička teologija u tumačenju načina Kristove euharistijske prisutnosti, posebno potaknuta srednjovjekovnim skolastičkim raspravama o mogućim načinima shvaćanja

⁹⁶ Usp. temu: “Tijelo i tjelesnost u liturgiji” u: A. Crnčević - I. Šaško, *Na vrelu liturgije*, HILP, Zagreb, 2009., str. 77-90

Kristove prisutnosti, nakon razjašnjenja značenja pojmova a osobito na temelju sinteze svetoga Tome Akvinskoga, definirala je nauk o *transupstancijaciji*, odnosno o Kristovoj prisutnosti pod prilikama kruha i vina *vere, realiter ac substantialiter* (istinski, tvarno i bitno). Taj teološki pogled, u skladu s razvojem nauka o milosti i spasenju, naglašava dimenziju Kristova sebedarja, to jest žrtve, budući da je Krist taj koji se trajno Ocu predaje “za oprostjenje grijeha”, ustanovljujući novi Savez u svojoj krvi, po čemu je Crkva novi narod Božji koji trajno obnavlja Kristov spomen. Euharistijska pričest je tako vjernicima hrana na ovozemaljskom putu prema “domovini našoj koja je na nebesima” (Fil 3,20).

Pravoslavno tumačenje Kristove prisutnosti u euharistiji i euharistijske pretvorbe zazire od filozofske analize te ističe najprije trojstveni vidik samog euharistijskoga otajstva u kojemu Krist postaje prisutan djelovanjem Duha Svetoga po molitvi Crkve. Isticanje prisutnosti proslavljenog Krista Gospodina upućuje na to da je ta prisutnost nadnaravna, te se ne može dokučiti nikakvom analizom posvećenih prilika, nego jedino vjerom. Stoga euharistija i jest *otajstvo /tajna/ vjere*. Euharistijski kruh i vino su doista u svojoj biti ostali kruh i vino, ali su djelovanjem Duha Svetoga također promijenjeni (*metabole*) u Tijelo i Krv Kristovu. Tako je euharistijska pričest ulazak u istinsko zajedništvo s proslavljenim Kristom i zalog buduće slave, odnosno predokus neba.

Mješovita međunarodna teološka komisija za dijalog između Katoličke Crkve i Pravoslavnih Crkava u svojim dokumentima, posebno u dokumentu *Misterij Crkve i Euharistije u svjetlu misterija Presvetoga Trojstva* pojašnjava razlike u tumačenju euharistijskog otajstva, naglašava važnost epikleze i dubljeg razumijevanja liturgijskog simbolizma, te tako otvara put boljem razumijevanju i međusobnom približavanju koje bi jednoga dana trebalo dovesti do zajedničkog slavljenja euharistije, kao “sakramenta jedinstva Crkve”.

LITERATURA

- Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.
- Katekizam Katoličke Crkve*, Glas koncila, Zagreb, 2016.
- DENZINGER, H. – HÜNERMANN, P., *Zbirka sažetaka vjerovanja definicija i izjava o vjeri i čudoređu*, UPT, Đakovo, 2002..
- AMBROZIJE, *Otajstva i tajne*, Služba Božja, Makarska, 1986.
- AFANASSIEFF, N., *The Church which Presides in Love*, u: John MEYENDORFF (ed.), *The Primacy of Peter: Essays in Ecclesiology and the Early Church*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood (NY), 1992., 91-143.
- BENEDIKT XVI., *Duh liturgije*, *Verbum*, Split, 2015.
- BENEDIKT XVI., *Sacramentum caritatis - Sakrament ljubavi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007.
- BODROŽIĆ, I., *Euharistija. Od povijesti do vječnosti*, Glas Koncila, Zagreb, 2002.
- ČABRAJA, I., *Ja sam kruh živi. Euharistija u Ivanovu evanđelju*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005.
- COURTH, F., *Sakramenti. Priručnik za teološki studij i praksu*, UPT, Đakovo, 1997.
- CRNČEVIĆ A. - ŠAŠKO, I., *Na vrelu liturgije*, HILP, Zagreb, 2009.
- DANILO (episkop), *Mistagoški značaj svete tajne euharistije*, *Teološki pogledi* 14 (1981.), 1-3, 58-68.
- Didache - upute apostolske*, (Apostolski Oci II.), *Verbum*, Split, 2010.
- DUGANDŽIĆ, I., *Euharistija u Novom zavjetu – mjesto okupljanja zajednice i kriterij njezina života*, *Crkva u svijetu* 17 (1982) 1, 20-30.
- FLOROVSKI, G., *Elementi liturgije*, *Teološki pogledi* 20 (1987.), 3-4, 157-166.
- HAHN, S., *Gozba Jaganjčeva. Misa kao nebo na zemlji*, *Verbum*, Split, 2014.
- IKIĆ, N., *Ekumenske studije i dokumenti*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2003.
- IKIĆ, N., *Sakramenti in specie i neki sakramentali u komparativnoj teologiji i praksi*, *Bogoslovska smotra*, 81 (2011.), 2, 445-475.
- IVAN PAVAO II, *Večera Gospodnja*, i SVETA KONGREGACIJA OBREDA, *Neprocjenjivi dar*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980.
- IVAN PAVAO II., *Ecclesia de Eucharistia*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003.
- IVANČIĆ, T., *Euharistija i Duh Sveti*, *Bogoslovska smotra*, 51 (1981.), 2-3, 256-271.
- JEVTIĆ, A., *Evharistija u Istočnoj Crkvi*, *Teološki pogledi*, 7 (1974), 4, 209-235.
- JUSTIN, *Apologije* (Apostolski Oci V.), *Verbum*, Split, 2012.
- KASPER, W., *Sakrament jedinstva. Euharistija i Crkva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005.

- LEON – DUFUR, X., *Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.
- MAJENDORF, Đ., *Visantijsko bogoslovlje. Istorijski tokovi i dogmatske teme*, Kalenić, Kragujevac, 1985.
- MANDAC, M., *Krst i euharistija u novozavjetnoj i otačkoj predaji*, Kršćanska sadašnjost - Služba Božja, Zagreb-Split, 2016.
- MATELJAN, A., *O sakramentima*, Crkva u svijetu, Split, 2017.
- MATELJAN, A., *Svete tajne. Sakramenti u pravoslavlju*, Crkva u svijetu, Split, 2020.
- MIRKOVIĆ, L., *Pravoslavna liturgika ili nauka o bogoslužju Pravoslavne Istočne Crkve, II. dio: Svete tajne i molitvoslovlja*, Beograd, ³1983.
- PAVAO VI., *Otajstvo vjere - SVETA KONGREGACIJA OBREDA, Uputa o štovanju euharistijskog misterija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1980.
- PAVKOVIĆ, I. K., *Katolička liturgika grčko-slavenskog obreda*, Zagreb, 1963.
- PAŽIN Z., *Povijest liturgije*, Đakovo, 1989.
- PERIĆ, R., *Ekumenske nade i tjeskobe* Crkva na kamenu, Mostar, 1993.
- POPOVIĆ J., *Dogmatika Pravoslavne Crkve I-III*, Manastir Ćelije, Beograd, 1978.
- RAKIĆ, V. S., *Pravoslavna dogmatika, I-II*, Sveti arhijerejski sinod Srpske Pravoslavne Crkve, Beograd, 1968.
- RATZINGER, J., *Bog je s nama: Euharistija središte života*, Verbum, Split, 2005.
- REBIĆ, A., *Biblijski i crkveno-povijesni vidovi euharistije i križa*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005.
- ŠAGI-BUNIĆ, T. J., *Euharistija u životu Crkve kroz povijest*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984.
- SCHNITZLER, T., *O značenju mise*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005.
- ŠKRINJAR, A., *Teologija sv. Ivana*, FTIDI, Zagreb, 1975.
- ŠMEMAN, A., *Evharistija, Tajinstvo Carstva*, Manastir Hilandar, Sveta Gora Atoska, 2002.
- STANILOJE D., *Pravoslavna dogmatika III*, Sremski Karlovci, 1997.
- TAMARUT, A., *Euharistija. Otajstvo vjere i dar života*, Glas Koncila, Zagreb, 2004.
- TESTA, B., *Sakramenti Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009.
- TOMIĆ, C., *Tajna vjere*, Provincijalat franjevac konventualaca, Zagreb, 1981.
- VIDOVIĆ, M., *Pavao i njegova misao*, Crkva u svijetu, Split, 2010.
- VUKŠIĆ, T., *Mi i oni. Siguran identitet pretpostavka susretanja*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2000.
- ZAGORAC, V., *Kristova otajstva. Sakramenti i blagoslovine. Povijest i teologija slavljenja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.
- ZIZJULAS, J., *Evharistijski pogled na svet, Teološki pogledi 6 (1973.) 1-4, 37-45.*

Mrežne stranice:

AVERKIJE (TAUŠEV), *Blagosloveno carstvo Oca i Sina i Svetoga Duha. Liturgika*, Beograd 2007., na: <https://www.scribd.com/doc/9316096/Liturgika-Arhipiskop-Averkije-Taušev> ; <https://svetosavlje.org/liturgika/?pismo=lat> (9. 10. 2020.).

KAVASILA, N., *Tumačenje svete liturgije*, na: <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Bogoslužbeni/SvetiNikolaKavasilaLiturgija/LatSvetiNikolaKavasilaLiturgija03.htm> (29. 9. 2020.)

Božanska liturgija svetog Oca našega Bazilija Velikoga, na: <https://drive.google.com/file/d/0B3ND72wxdm5iTk0yWDBoMEYzTms/view?usp=sharing> (2. 10. 2020.)

SADRŽAJ

Uvod	2
1. Kristova prisutnost u euharistiji	4
1.1. Ustanova euharistije	5
1.2. Euharistija u apostolskoj Crkvi	8
1.3. Isusova nakana	10
2. Euharistijska pretvorba u nauku Katoličke Crkve	14
2.1. Otačka tumačenja Kristove prisutnosti	16
2.2. Skolastički nauk o pretvorbi	20
2.3. Tridentski sabor: Dekret o euharistiji	23
2.4. Pokušaji novijih tumačenja i Katekizam Katoličke Crkve	25
3. Euharistijska pretvorba u nauku Pravoslavne Crkve	29
3.1. Tumačenje Kristove prisutnosti	30
3.2. Euharistijska promjena - metabole	33
4. Nastojanja oko razumijevanja	37
4.1. Značaj epikleze u euharistijskoj molitvi	38
4.2. Problem tumačenja pretvorbe	40
4.3. Euharistija u teološkom dijalogu	41
Zaključak	45
Literatura	47